

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК 316.334.3:341.174(4)

До захисту допущено:

Завідувач кафедри

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

«12» січня 2024 р.

Магістерська дисертація
на здобуття ступеня магістра
за освітньо-професійною програмою
«Врегулювання конфліктів та медіація»
зі спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Соціальна політика в ЄС:
моделі, виклики, перспективи»

Виконала
студентка II курсу, групи СЛ-з21мп
Ярова Ліліана Вікторівна _____

Науковий керівник:
доцент кафедри соціології, к. соц. наук, доцент
Єнін Максим Наїмович _____

Рецензент:
Доцент, к. держ.упр. н., доцент
Цимбаленко Яна Юріївна _____

Засвідчую, що у цій магістерській дисертації немає запозичень з праць інших авторів без відповідних посилань.

Студентка _____

Київ – 2024 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Спеціальність – 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

«12» січня 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студентки
Ярової Ліліани Вікторівни**

1. Тема дисертації «Соціальна політика в ЄС: моделі, виклики, перспективи», науковий керівник дисертації Єнін Максим Наїмович, доцент кафедри соціології, к. соц. наук, доцент, затверджені наказом по університету від 24 листопада 2023р. № 5368-с.
2. Термін подання студентом дисертації: 12.01.2024
3. Об'єкт дослідження: соціальна політика ЄС.
4. Предмет дослідження: соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - 1) Дослідити ступінь розробленості сучасних проблем соціальної політики та євроінтеграції в наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців.
 - 2) Проаналізувати поняття «соціальна політика», «соціальна держава», «соціальний захист», їх сутність та функції.
 - 3) З'ясувати етапи виникнення та розвитку соціальної політики.
 - 4) Розкрити особливості моделей соціального захисту в країнах ЄС.
 - 5) Здійснити аналіз змін в соціальній політиці України під впливом російсько-української війни.

6) Визначити основні напрями реформування соціальної політики в Україні у післявоєнному відновленні.

7) Розглянути способи реформування соціальної політики в перспективі інтеграції України в ЄС.

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: відсутній.

7. Орієнтовний перелік публікацій

8. Дата видачі завдання: вересень 2023

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Жовтень 2022	Виконано
2	Формування джерельної бази дослідження	Листопад 2022–січень 2023	Виконано
3	Складання розгорнутого плану	Лютий 2023	Виконано
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Березень–квітень 2023	Виконано
5	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи	Травень–червень 2023	Виконано
6	Написання II розділу дипломної роботи	Липень–серпень 2023	Виконано
7	Написання III розділу, висновків та коригування списку використаних джерел.	Вересень 2023–січень 2024	Виконано
8	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	Жовтень 2023	Виконано
9	Передача магістерської дисертації на кафедру	12.01.2024	Виконано

Студент

Ліліана ЯРОВА

Науковий керівник

Максим ЄНІН

Анотація

Ярова Л.В. Соціальна політика в ЄС: моделі, виклики, перспективи. — На правах рукопису.

Магістерська дисертація за спеціальністю 054 Соціологія. — Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. — Київ, 2024. — 100 с., список джерел з 58 найменувань.

Дисертація присвячена вивченню проблеми соціальної політики та інтеграції України в ЄС. У тексті узагальнено основні теоретико-методологічні підходи до визначення ключових понять дисертації: «соціальна політика», «соціальна держава», «соціальний захист». Досліджено ступінь розробленості сучасних проблем соціальної політики та євроінтеграції в наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Проаналізовано поняття «соціальна політика», «соціальна держава», «соціальний захист», їх сутність та функції. З'ясовано етапи виникнення та розвитку соціальної політики. Розкрито особливості моделей соціального захисту в країнах ЄС. Здійснено аналіз змін в соціальній політиці України під впливом російсько-української війни. Визначено основні напрями реформування соціальної політики в Україні у післявоєнному відновленні. Розглянуто способи реформування соціальної політики в перспективі інтеграції України в ЄС.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна держава, соціальний захист, інтеграція.

Abstract

Yarova L.V. Social policy in the EU: models, challenges, prospects. - On the rights of the manuscript.

Master's thesis on specialty 054 Sociology. - National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute named after Ihor Sikorsky», Department of Sociology. - Kyiv, 2024. - 100 p., a list of sources with 58 names.

The dissertation is devoted to the study of the problem of social policy and integration of Ukraine into the EU. The text summarizes the main theoretical and methodological approaches to defining the key concepts of the dissertation: «social policy», «welfare state», «social protection». The degree of development of modern problems of social policy and European integration in the scientific works of domestic and foreign scientists is studied. The concepts of «social policy», «welfare state», «social protection», their essence and functions are analyzed. The stages of emergence and development of social policy are clarified. Features of social protection models in EU countries are revealed. An analysis of changes in the social policy of Ukraine under the influence of the Russian-Ukrainian war was carried out. The main directions of reforming social policy in Ukraine in the post-war recovery are determined. Ways of reforming social policy in the perspective of Ukraine's integration into the EU are reviewed.

Key words: social policy, social state, social protection, integration.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ..	9
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	9
1.1. Соціальна політика в науковому дискурсі	9
1.2. Соціальна політика, соціальна держава, соціальний захист: сутність та функції.....	14
Висновки до розділу І.....	25
РОЗДІЛ ІІ. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	28
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	28
2.1. Виникнення та розвиток європейської соціальної політики	28
2.2. Моделі соціального захисту в країнах ЄС.....	38
Висновки до розділу ІІ.....	54
РОЗДІЛ ІІІ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНИ В	58
КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	58
3.1. Соціальна політика в Україні: виклики російсько-української війни	58
3.2. Соціальна політика України у післявоєнному відновленні.....	63
3.3. Реформування соціальної політики в перспективі	70
інтеграції України в ЄС	70
Висновки до розділу ІІІ	80
ВИСНОВОК	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність теми.

Інтеграційні процеси є одними з найважливіших напрямків сучасних міжнародних відносин. Для України європейська інтеграція є зовнішньополітичним пріоритетом. Цей вибір на користь розвитку європейської цивілізації передбачає запровадження європейських соціальних стандартів та європейського підходу до взаємовідносин між бізнесом і владою та бізнесом і суспільством. Тому майбутній вступ України до Європейського Союзу вимагатиме проведення фундаментальних соціальних і політичних реформ.

Ці реформи мають бути спрямовані на досягнення конкретних цілей, зокрема соціальної політики України, яка покликана формувати та забезпечувати умови життя громадян на рівні сучасних соціальних стандартів ЄС. Для цього необхідно невідкладно вирішити найважливіші стратегічні завдання стабілізації соціально-економічного розвитку України, розробити ефективні заходи соціального захисту населення та об'єднати зусилля центральних і місцевих органів влади для їх реалізації. Крім того, слід враховувати, що одним з найважливіших показників ефективності діяльності уряду в останні десятиліття і головним порівняльним індикатором розвитку країни є рівень життя її громадян. Чим вищий рівень життя, тим кращі умови для підвищення добробуту населення, тим більша повага і вплив глави держави і тим привабливіша країна для міжнародного співробітництва та членства в різних економічних і політичних спільнотах. Незадоволеність суспільства поточною ситуацією в соціальній сфері ускладнює пошук оптимальної соціальної моделі для України.

З огляду на вищезазначене, для українського суспільства важливою є розробка нової концепції соціальної політики, здатної принести необхідний імпульс людського фактору в суспільство та економіку. Це важливо в контексті необхідності вирішення складних завдань, пов'язаних із соціально-політичними реформами та європейською інтеграцією.

Наукова розробленість проблеми дослідження.

Дану проблему соціальної політики вивчали та досліджували у різних її аспектах такі науковці: Бондаренко С.М., Вакуленко О. В., Голубенко Т.О., Івженко І.Б., Вереша Н. М., Ріппа М. Б., Вовк В.А., Головащенко О. С., Грузєва В.Ю., Дерєга В.В., Доронін О.Д., Жиглей І.В., Івасечко О., Крюков О.І., Куценко В. І., Окладна М. Г., Якименко Х. С., Сіленко А. О., Скулиш Ю. І. та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана в рамках ініціативної науково-дослідницької роботи кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського: «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання» (державний реєстраційний номер: 0122U202039 від 29.12.2022).

Мета і завдання дослідження.

Метою роботи є визначення пріоритетів соціальної політики ЄС та шляхів їх вирішення як стратегічного напрямку європейської інтеграції України.

Реалізація поставленої мети зумовила виконання таких **завдань**:

- дослідити ступінь розробленості сучасних проблем соціальної політики та євроінтеграції в наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців;
- проаналізувати поняття «соціальна політика», «соціальна держава», «соціальний захист», їх сутність та функції;
- з'ясувати етапи виникнення та розвитку соціальної політики;
- розкрити особливості моделей соціального захисту в країнах ЄС;
- здійснити аналіз змін в соціальній політиці України під впливом російсько-української війни;
- визначити основні напрями реформування соціальної політики в Україні у післявоєнному відновленні;
- розглянути способи реформування соціальної політики в перспективі інтеграції України в ЄС.

Об'єкт і предмет дослідження.

Об'єктом дослідження – соціальна політика в країнах ЄС, її моделі, виклики, перспективи.

Предметом дослідження – соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України.

Методи дослідження. Метод системного аналізу дозволив розглянути процес реформування соціальної сфери України в теоретичному і практичному контексті загальної суспільно-політичної проблеми інтеграції України в Європу. Структурно-функціональний аналіз дозволив розглянути соціальну політику як систему зі складною структурою. Кожен елемент має певне призначення і вирішує конкретне завдання, тим самим підвищуючи ефективність соціального функціонування держави. Застосування інституціонального підходу дозволило автору перевірити ефективність політичних і соціальних інститутів (держави, структур громадянського суспільства), в рамках яких реалізується соціальна політика. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики в західноєвропейських країнах, дозволив виявити риси європейської соціальної моделі, які є спільними для більшості країн регіону. Критично-діалектичні методи були використані для критичного аналізу концепцій соціальної політики та виявлення їх внутрішніх суперечностей, конкуруючих ідей та ціннісних орієнтацій.

Емпірична частина роботи базується на вторинному аналізі результатів міжнародних досліджень KSE, ООН, Світового банку, які надають вичерпну статистику щодо ситуації в Україні, у зв'язку із військовою агресією Росії.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що була проаналізована соціальна політика України в умовах російсько-української війни, а також дискурс щодо розвитку соціальної політики держави задля європейської інтеграції. Метою соціальної політики в європейських країнах є розробка та реалізація заходів, спрямованих на протидію масштабним соціальним конфліктам і протистоянням. Це є вираженням прагнення суспільства до адекватних відповідей на виклики 21 століття, одним з яких є глобальна економічна криза та військова агресія. Відповідь громадянського суспільства полягає в тому, що держава, бізнес та неурядові організації (громадянське суспільство в цілому та окремі громадяни зокрема) несуть однакову відповідальність за успіх економічних та соціальних перетворень, забезпечення соціальної безпеки та стабільності. Це вимагає

активного використання політики компромісу та соціального партнерства із залученням організацій громадянського суспільства;

На основі аналізу сучасної політичної практики доведено, що не існує реальної альтернативи соціальній політиці, яку проводять сучасні уряди, що ґрунтується на ринковій економіці та інститутах, які гарантують нормальні умови життя і праці для трудящих. Отже, правильне розуміння економічної демократії полягає у забезпеченні соціально оптимальної нормативності ринкової економіки, включаючи дотримання трудового законодавства, колективно-договірних відносин та виробничої демократії.

Практичне значення отриманих результатів положення та висновки роботи створюють підґрунтя для подальших теоретичних досліджень проблем соціальної політики як найважливішого чинника європейської інтеграції України. Використаний фактичний матеріал та основні теоретичні узагальнення можна застосовувати в досліджуваній сфері для розробки фундаментальних досліджень у сфері політичних інститутів і процесів, соціальної політики, європейської інтеграції та діяльності органів адміністративної влади. Висновки роботи є корисними для аналізу соціально-політичної ситуації в Україні та прогнозування перспектив подальшого розвитку суспільства. А також теоретичний матеріал роботи може бути використаний під час викладання курсів, пов'язаних з вивченням соціальної політики європейських держав та України.

Апробація результатів дисертації.

1. Яковлева Л.І., Ярова Л.В., Кольцов В.М. Інституційна взаємодія в умовах війни: роль парламентської опозиції. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2023. №41. С. 118-123.
2. Yarova L., Kalashnikova L., Social and Personal Fears of the Population of Ukraine: Character and Structure in the Sociological Dimension (1992–2021). *Communist and Post-Communist Studies Journal Scopus*, 2023. Vol. 56. Issue 1.
3. Ярова Л.В., Калашнікова Л.В. Цифровізація соціальних відносин: теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація. Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики: колективна монографія / за наук. ред. д. соц.

- н., проф. А. Лобанової, д. соц. н., проф. Л. Калашнікової, к. соц. н., доц. І. Грабовець. Київ : Вид-во «Каравела». 2023. С. 13-47.
4. Ярова Л.В. Яковлева Л.І., Кольцов В.М. Компоненти інституційної взаємодії в українському політичному процесі. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 38. С. 82-86.
 5. Ярова Л.В. Arakelian, M., Bekhruz, K., & Yarova, L. (2020). Prohibited means and methods of armed conflicts. Amazonia Investiga, 9(26), 349-355. Retrieved from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1160>.
 6. Yarova L., Prokhorenko E., Youth Unemployment as a Social Phenomenon. XV-oji nacionalinė Lietuvos sociologų draugijos konferencija Vertinanti visuomenę: kaip atliepti kokybės ir visuomeninio gėrio ilgesį? 2023 m. spalio 6-7 d., Klaipėda. Безробіття молоді як соціальне явище, 06-07 жовтня 2023 р.
 7. Ярова Л.В. Гендерні особливості зайнятості та безробіття на ринку праці в Україні. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація українського суспільства в цифрову еру», 2023. С. 54-56.
 8. Ярова Л.В. Прохоренко Є.Я. Система соціального діалогу як критерій демократії в сучасній державі Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» Одеса, 2023. С. 215-217.
 9. Ярова Л.В., Кольцов В.М. Інституціоналізація опозиції та груп інтересів у мережевому суспільстві. Міжнародна конференція «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття, 2022. С. 271-274.
 10. Ярова Л.В. Передумови виникнення та сутність гендерної політики / Принципи формування зовнішньої політики держави: економічні та інституціональні аспекти: матеріали науково-практичної конференції (м. Ужгород 14-15 травня 2021 р.) / За заг. ред.: М.М.Палінчак, В.П.Приходько, та ін.. – Ужгород: Видавничий дім “Гельветика”, 2021. – с. 135-140.

11. Прохоренко Є. Я., Ярова Л.В. Проблеми забезпечення гендерної рівності в Україні в умовах євроінтеграції./ Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса, 2021. – с. 215-219.
12. Ярова Л.В. Особливості інституалізації вітчизняних правозахисних організацій / Напрями та сучасні чинники розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти: матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород 8 травня 2020 р.) / За заг. ред.: М.М.Палінчак, В.П.Приходько, А.Кrynski. – Ужгород: Видавничий дім “Гельветика”, 2020. – с. 208-212.

Структура магістерської роботи.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 100 сторінки, з них основних – 87. Список використаних джерел містить 58 найменувань.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Перший розділ присвячено аналізу об'єкту роботи – соціальній політиці. У першому підрозділі розглянуто множинність підходів до визначення терміну «соціальна політика» з точки зору міждисциплінарного характеру поняття, а також проаналізовано дефініцію «соціальна політика» в науковому дискурсі. У другому підрозділі розглянуті поняття «соціальна політика», «соціальна держава», «соціальний захист», їх сутність та функції. Проаналізовано історію виникнення та розвитку даних термінів, а також розкрито в практичному та теоретичному аспекті.

1.1. Соціальна політика в науковому дискурсі

В наукових працях багатьох вчених поширена думка, що соціальна політика досить нове явище і з'явилося у XX столітті. На нашу думку, науково обґрунтованою є позиція, згідно з якою соціальна політика, у сучасному її розумінні, починає зароджуватися і активно розвиватися лише із виникненням правової держави і всіх її інститутів. Соціальна політика поступово стає невід'ємною частиною державної політики, а також проникає в недержавні утворення.

У визначення сутності соціальної політики існує багато підходів, але дати загальноприйняте визначення досить складно.

Соціальна політика у вузькому розумінні – це «система заходів, спрямованих на забезпечення добробуту громадян, вирішення завдань так званої «великої п'ятірки»: соціального забезпечення, житлових програм, охорони здоров'я, освіти та служб соціальної допомоги і ресоціалізації» [3].

Соціальна політика в широкому розумінні – це «регулювання соціальної сфери, соціальних відносин з метою налагодження оптимального функціонування суспільної системи в цілому, створення умов задоволення соціальних інтересів людей, їх всебічного розвитку» [3].

Передумовою сильної соціальної політики є коректно розроблені завдання, проекти і програми; обґрунтовані цілі, які належать до сфери соціального життя суспільства, а також мають основу – фінансування з державного бюджету.

Вчений Мних М.В. зазначає наступне: «соціальна політика – підсистема політики держави, спрямована на регулювання соціальних відносин, соціальний розвиток та забезпечення соціальної перспективи» [24, с. 115].

Моторнюк У. І. також вважає, що соціальну політику, як важливий елемент соціальної держави, найкраще поділяти на вузьке та широке розуміння. Соціальна політика у вузькому розумінні – це «цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. Іншими словами – це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства. У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалися у суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин» [25].

Вчений вважає, що поділ визначень на вузьке і широке розуміння соціальної політики є досить умовним, адже є загальне поняття «соціальна політика», яке охоплює і вузький і широкий її зміст. Проаналізувавши наведені вище дефініції соціальної політики, можна зробити висновок, що вона представляє собою складову політики держави, а також систему заходів, які спрямовані на забезпечення добробуту громадян.

Соціальна політика потребує сучасного підходу, який полягає в пристосуванні соціальних структур та інститутів до нових реалій життя. З метою підви-

щення ефективності соціальної політики, потрібно постійно вдосконалювати нормативно-правову базу, а також розробляти нові теоретичні концепції і методологічні підходи.

Складність і різноманітність функцій, які виконує соціальна політика в Україні, вимагає розвиненої системи соціального управління, яка в сучасних умовах не може розглядатися без використання наукових методів. Однак наукові методи, що базуються на теоретичних концепціях, які є некоректними або неадаптованими до соціально-економічних та етнокультурних умов України, призводять, у кращому випадку, до неефективного та неадекватного використання, а в гіршому - до значних економічних втрат та соціальних потрясінь.

Важливим аспектом управлінських змін у соціальному секторі є перехід до програмно-цільових методів управління, ефективність яких має вимірюватися досягненням певних позитивних результатів для відповідних цільових груп. Стосовно соціального сектору такими результатами можуть бути покращення кількісних та якісних характеристик медичних послуг, підвищення рівня освіти та забезпечення житлом. При цьому однією з цілей управління соціальним сектором є досягнення максимальних результатів при визначених фінансових ресурсах.

У більшості розвинених країн програмно-цільовий метод управління соціальним сектором є одним з основних інструментів державної соціальної політики. Основою програмно-цільового методу управління соціальним сектором є система програм соціального розвитку різної тривалості, що здійснюються органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування різних рівнів із залученням приватного сектору. Програмно-цільовий метод управління соціальним сектором дає змогу з'ясувати склад цілей та завдань соціальної політики для кожного рівня управління соціальним сектором. Застосовуючи програмно-цільовий метод на практиці, слід зазначити, що він має бути спрямований на реалізацію двох взаємопов'язаних видів інтеграції: просторової інтеграції та часової інтеграції в соціальному секторі. Просторова інтеграція в соціальному секторі означає інтеграцію діяльності соціального сектору по всій країні, тоді як часова інтеграція – це чіткий набір кроків, спрямованих на досягнення ключових

цілей, визначених у програмі.

Відсутність ефективних дій з боку окремих організацій та установ соціального сектору призвела до низки невирішених проблем, що впливають на загальний стан населення, в тому числі інвалідів, пенсіонерів, дітей та дітей-сиріт. Все це можна пояснити досить низьким, а подекуди незадовільним рівнем управління організаціями соціального сектору. Багато керівників та спеціалістів не завжди приймають оптимальні рішення, а іноді навіть ігнорують реалізацію стратегічних напрямів діяльності організацій. Однією з причин низької ефективності соціальних видатків є недосконалість управлінських структур у соціальному секторі. Це утворює «марнотратство та зловживання фінансовими ресурсами; розпорошення функцій управління галузями між різними міністерствами та розірваність управління на різних рівнях влади; непрозорість формування міжбюджетних відносин через відсутність нормативів фінансової забезпеченості за відповідними галузями, або вартісних стандартів надання соціальних послуг; системи оцінки діяльності установ соціальної сфери та ефективності витрачання видатків на їх утримання; фактична відсутність ефективного зовнішнього контролю та аудиту» [38, с. 19].

Найкраще простежити та проаналізувати теоретичні концепції розвитку соціальної політики в Україні можна розглянувши дисертаційні дослідження та монографії відомих українських вчених.

Досить ґрунтовною є дисертація Л. Четверикової «Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз». В цьому тексті за допомогою структурно-функціонального аналізу, розглядаються теоретичні засади та практичні аспекти функціонування соціальної держави [42].

А. Сіленко своє дослідження присвятила проблемі «Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні» [37]. В даній дисертаційній роботі розглядаються тенденції та особливості формування соціальної держави у політичному вимірі. Також розроблені концепції на перспективу.

У роботі О. Дороніної «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ» соціальна політика аналізується всередині сучасних політичних, соціально-економічних процесів. Визначаються завдання, напрямки розвитку та формування соціальної політики, а також роль громадянського суспільства у її здійсненні [10].

У дисертації В. Вовка «Формування соціальної політики підприємства» [6], розглядається формування соціальної політики підприємства у розрізі теоретичних та методичних основ. Вчений вивчає поняття соціальної політики з позицій сприйняття її споживачами, а також розробляє напрямки соціальної політики підприємства.

Питання розвитку системи соціального захисту в світі та в Україні розглядалося у дисертаційному дослідженні В. Дереди «Політологічний аналіз формування та розвитку системи соціального захисту» [9]. Вчений вивчав соціальний захист на різних рівнях, зокрема на глобальному та державному. А також він виокремив «ідеологічні типи» соціального захисту.

Дослідженню соціальної сфери в Україні присвячена монографія В. Куценко «Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики» [19]. Ця праця включає в себе аналіз соціальної сфери як економічного та суспільного явищ. Автор ґрунтовно підходить до вивчення питання матеріально-технічної бази соціальної сфери та усунення проблем, пов'язаних із кадровим потенціалом та впровадженням ринкових принципів.

Таким чином, проаналізувавши поняття соціальної політики в науковому дискурсі, можна зазначити, що у літературі соціальна політика розглядається у контексті багатьох наук: соціології, політології, економіки, права тощо. Тому її визначення, яке можна назвати загальноприйнятим, відсутнє.

Проте, варто зауважити, що на сьогодні наявний досить великий досвід роботи у галузі соціального розвитку України, а також формуванні головних ознак та особливостей української соціальної політики.

1.2. Соціальна політика, соціальна держава, соціальний захист: сутність та функції

Соціальну політику можна визначити, по-перше, як навчальну дисципліну, яка вивчається майже у всіх українських та зарубіжних університетах, на досить багатьох спеціальностях. Адже як зазначалося вище, соціальна політика охоплює і соціологію, і політологію, і економіку, і право. По-друге, як галузь наукових досліджень. Соціальна політика завжди була об'єктом вивчення науковців як вітчизняних, так і зарубіжних. У зв'язку із тим, що є досить молодою наукою викликає масу дискусій серед вчених. По-третє, як систему заходів, яка включає в себе розв'язання проблем на ринку праці, в галузі освіти, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та багатьох інших сферах життя суспільства.

Одним із найважливіших напрямів діяльності держави є соціальна політика, тобто державна соціальна доктрина, яка містить в собі напрям функціонування недержавних інститутів, а також стратегію та цілі розвитку суспільства. Її можна проаналізувати з практичного та теоретичного боку. З практичного – саме потреби людства породили даний феномен соціальної політики, а з теоретичного – її утворення та розвиток зумовлені соціально-філософською та економічною думкою попередніх століть, адже саме соціальна політика є тою основою для дослідження соціальних, політичних і економічних підходів.

А. Колот вважає сучасну соціальну політику продуктом розвитку людської цивілізації, інститутом, що створює передумови вирішення соціальних проблем індивідом за допомогою ресурсів держави, суб'єктів підприємницької діяльності та громадянського суспільства. Соціальна політика закладає тим самим фундамент соціального розвитку» [16].

А. Сіленко пише, що соціальна політика є прерогативою не тільки держави [36, с. 56].

Таким чином, остаточний результат державної соціальної політики пов'язаний не лише з діяльністю держави та її інститутів, але й іншими суб'єктами, що здійснюють власну соціальну політику, яка співпадає з державною в рамках існуючого правового поля.

У загальноєвропейському інтелектуальному просторі визначено роль держави в економічному житті суспільства, функції та місце державного управління в механізмах суспільної взаємодії та базовий підхід до проблеми задоволення суспільних потреб відбувалося в процесі становлення економічної науки як розвитку управлінської технології.

У добу меркантилізму, у творах англійських філософів доби абсолютизму, поглядах фізіократів на теорію та практику господарювання чільне місце займали положення щодо впливу держави та її фінансів на стан господарства, розвиток виробництва і торгівлі, рівень народного добробуту. Зокрема, Дж Локк вважав, що приватна власність є необхідною передумовою громадянського суспільства і договірної інтерпретації повноважень державної влади [26, с. 91]. Це дало підстави вважати його одним із основоположників теорії суспільного договору. Дж. Локк вважав, «єдиний спосіб відмовитися від своєї природної свободи й накласти на себе узи громадянського суспільства – це домовленість з іншими людьми про об'єднання у спільноту для зручного, спокійного й мирного співжиття, надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто не живе в суспільстві, безпеки» [21, с. 180].

У XVIII столітті утвердилася ідея побудови держави для регулювання суспільного життя. Прогресивні мислителі вважали ідеалом права і державного устрою освічену монархію, обмежену законом. С. Пуфендорф, Г. Лейбніц, Х. Вольф і Ф. Прокопович сформулювали нову концепцію держави, вільну від схоластики церкви і свавілля правителя. З позицій природного права вони стверджували, що народження держави ґрунтується на двох угодах. По-перше, вибір народом форми правління шляхом асоціації, по-друге, угода між народом і обраними ним правителями про обов'язок підданих коритися можновладцям і обов'язок прави-

телів дбати про інтереси і безпеку своїх підданих. Друга угода передбачає збереження природних прав народу, але народ зобов'язаний коритися можновладцям. Після утворення держави природні свободи втрачаються, оскільки вона отримує владу і засоби для застосування примусу і насильства. У тогочасній термінології така модель називалася регулярною державою, суть якої полягала в обмеженні свавілля за допомогою законів і норм, формалізації порядку соціальної взаємодії та створенні інститутів і механізмів, що гарантують управління.

Термін «соціальна держава» з'явився в XIX ст. і став тим ключовим елементом, який засвідчив зміну природи державності. Передумовами його створення було підвищення ролі соціальних функцій держави, наявних термінів, які б описали цей процес не було, тому виникла необхідність закріплення нової характеристики держави з її соціальною атрибутикою. Лоренц фон Штайн, відомий німецький історик, філософ та економіст у 1850 році ввів поняття «соціальна держава» при цьому розмежовуючи та показуючи еволюцію даного поняття від «поліцейської» держави, згодом «держави суспільного договору», «держави як вищої форми влади» і аж до держави, що здійснює соціальні функції.

Л. фон Штайн першим створив теоретичну концепцію, яка включала нові уявлення про можливості та засоби державної політики. Водночас він визначив сутність соціальної держави. Він вважав, що така держава зобов'язана підтримувати абсолютну рівність між усіма суспільними класами і права індивідів, які визначаються їхньою владою. Це пов'язано з тим, що розвиток одного є кінцевою умовою для розвитку іншого. Звичайно, що сучасне розуміння соціальної держави досить відрізняється від теорії Л. фон Штайна, проте його ідеї були основоположними і будь-яке дослідження в цій галузі має опиратися на зазначене визначення. Зрештою, в ній був підхід до держави як до місця класової боротьби, вперше проголошувався примат відносин «індивід-держава» замість колишніх «суспільство-держава», а головною метою держави проголошувався економічний і соціальний прогрес.

У науковій літературі соціальна держава визначається як правова демократія, яка здійснює сильну соціальну політику і розвиває внутрішню

соціальну ринкову економіку з метою забезпечення стабільного і високого рівня життя та зайнятості, реального здійснення прав і свобод громадян, своєчасних і доступних для всіх громадян інститутів, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальне забезпечення, послуги та підтримку для бідних і незахищених верств населення.

З моменту виникнення концепції соціальної держави пройшло багато часу, проте у науковій літературі досі відсутнє узгоджене уявлення щодо її змісту. Не розкритим залишається зміст цього поняття і в національних конституціях, що проголошують державу соціальною. В той же час, принципи і завдання соціальної держави набули окремого закріплення у конституціях деяких країн світу (ФРН, Італія, Ірландія, Швейцар). У конституціях держав, що були утворені на території колишнього СРСР, як і у більшості конституцій постсоціалістичних країн Європи, закріплення терміну «соціальна держава» також стало нормою [7].

Соціальною може вважатися лише та держава, яка спирається на підтримку та довіру суспільства при реалізації економічної та соціальної політики. Ознакою соціальної відповідальності держави, за якою пильно стежить громадянське суспільство в європейських країнах, є забезпечення соціальної безпеки, тобто створення стабільності, доброї «соціальної екології» та сприятливого соціального середовища.

Поява в державі особливих соціальних функцій стало новим способом задоволення соціальних потреб суспільства, а також призвело до різкого, стрибкоподібного зростання цих потреб. У разі якщо традиційні способи задоволення соціальних потреб стають державними, наприклад страхування, чи відсуваються на периферію соціальної значимості, наприклад благодійність.

Виважена соціальна політика є головним інструментом досягнення соціальної справедливості у державі, балансу у взаємодії різних соціальних і політичних сил суспільства [27, с. 195]. Науковці відзначають, що пріоритетні напрямки – це підвищення рівня життя населення, забезпечення зайнятості, удосконалення системи соціального захисту громадян, охорона навколишнього середовища, створення соціально-економічного середовища, культурного середовища.

Аналіз конституцій країн, які в тій чи тій редакції закріпили інститут соціальної держави, дає змогу виокремити такі її атрибути:

- «широке державне втручання регуляторного характеру в соціально-економічні процеси, формування соціально відповідальних політичних інститутів;
- соціальна спрямованість економічної політики, соціалізація державного бюджету;
- наявність і функціонування інститутів громадянського суспільства;
- рівні можливості для всіх громадян у реалізації своїх прав;
- наявність систем державних соціальних трансфертів, соціального захисту, соціального забезпечення, соціального страхування;
- проведення активної політики держави на ринку праці;
- сприяння держави розвитку системи соціального партнерства;
- розвиток демократії та правової держави;
- доступність соціальної підтримки для всіх категорій населення» [17, с. 13].

На думку авторів монографії «Європейська інтеграція України», яка вийшла друком 2005 року, створення ефективної соціально орієнтованої інституціональної системи є важливою передумовою формування соціальної держави. У такій системі центральну роль повинні відігравати державні інститути законодавчої і виконавчої гілок влади. В системі таких інститутів мають бути задіяні арбітражні суди, біржі праці, благодійні фонди, житлово-комунальні установи, приватні страхові і пенсійні компанії. Таке розмаїття інституціонального конгломерату дасть змогу вибирати громадянам між державними і недержавними службами, поряд з бюджетним використовувати потенціал небюджетного фінансування соціальних програм [11, с. 25].

Держава, яка має потужну базу соціальних функцій, а також рівень організаційно-правових форм, які сприяють їх реалізації, визначають її як закономірний результат потужної соціальної трансформації, і характеризують - як високорозвинену державу, яка повністю несе відповідальність за соціальні процеси в сус-

пільстві і його розвиток в цілому. Така держава стає центральним суб'єктом соціальних процесів і активним учасником соціальної політики, створює систему взаємодій і оптимізує відносини між державними, суспільними інститутами і громадянами як окремими суб'єктами.

Реалізація соціальних функцій держави відбувається на різних організаційних рівнях за допомогою соціальних інститутів. Перевага надається звичайно саме державним структурам, проте приватні суб'єкти також можуть виступати як реалізатори поставлених державою цілей і задач.

Тобто держава для досягнення поставлених цілей діє через безліч суб'єктів різноманітних видів діяльності, які можна вважати суб'єктами державної соціальної політики лише тією мірою, якою вони забезпечують поставлені державою соціальні цілі.

На зміну позиції повного невтручання держави в суспільні процеси та у сферу регулювання суспільних відносин прийшла нова форма організації держави, за якої її основною метою було забезпечення гідних умов життя та добробуту громадян, шляхом розширення соціальних функцій, використовуючи важелі впливу на соціально-економічну сферу.

Соціальна держава поєднує приватні інтереси з інтересами суспільства в цілому через ринкові механізми, через регуляторні заходи, які підтримують приватну ініціативу та відповідальність громадян, запобігаючи високому ступеню соціального розшарування в суспільстві та створюючи умови для забезпечення справедливості. Процес формування соціальної держави відбувається в контексті фундаментальних соціальних та структурних змін, а основними формами державного втручання є: правове та фінансове регулювання, перерозподіл суспільних ресурсів та виробництво соціальних послуг.

Одночасно були інституалізовані методи та механізми регулювання доходів і заробітної плати, зайнятості та безробіття, приватної ініціативи та підтримки малого і середнього підприємництва, обов'язкового соціального страхування, соціального забезпечення, підтримки малозабезпечених та непрацездатних, пенсійного забезпечення, розвитку систем народної освіти та охорони здоров'я.

Однією з умов ефективної реалізації економічних, політичних та інших функцій є успішна діяльність держави в соціальній сфері. Будь-яка інша діяльність, навіть якщо вона має соціальні наслідки, не вважається соціальною політикою держави.

Отже, суб'єктом соціальної політики держави є сама держава як організаційна форма влади, її інститути та соціальна структура, а її діяльність у соціальній сфері визначається цілями держави.

В економічній літературі часто використовується поняття «соціальний захист населення». У більш широкому розумінні цей термін передбачає можливість віднесення до нього всіх вищезазначених елементів інституційної структури соціальної політики. У вузькому тлумаченні «соціальний захист» близький до поняття «допомога». Як відомо, відсутність стандартизованої термінології призводить до того, що окремі експерти за певних обставин можуть використовувати одне поняття замість іншого.

Поділ соціального захисту на соціальне страхування та соціальну допомогу визначається, по-перше, методами врахування (не врахування) соціальних ризиків і, по-друге, різницею у джерелах фінансування. Соціальне страхування – це страхові внески роботодавців і найманих працівників, а у випадку соціальної допомоги – це кошти, накопичені в бюджетній системі переважно шляхом оподаткування. Що стосується допомоги малозабезпеченим сім'ям та особам з інвалідністю з дитинства, то такі види соціального захисту не пов'язані зі сплатою страхових внесків і за своїм характером не є страховими випадками. Відповідно їх надання слід віднести до системи державної соціальної допомоги або інших державних соціальних програм.

Найбільш помітні відмінності в сучасних підходах до соціального захисту визначає Г. Еспінг-Андерсен: «три основні моделі соціальних держав: ліберальну, консервативну (корпоративну) і соціал-демократичну» [52].

Формування ліберальної моделі, характерної для США, Канади, Австралії та Великобританії, відбувалося під впливом утвердження приватної власності, поширення ринкових відносин та ліберальної трудової етики. Основними умо-

вами функціонування цієї моделі є мінімальне втручання держави у ринкові відносини, обмежене використання заходів державного регулювання, які не виходять за межі розробки макроекономічної політики, а також незначна частка державного сектору економіки у валовому внутрішньому продукті (ВВП). Соціальна підтримка населення здійснюється через розвинену систему страхування, яка мінімізує втручання держави та надає певні гарантії. Страхові виплати, як правило, невеликі. Трансфертні платежі, тобто передача фінансових ресурсів з податків безпосередньо з державного бюджету різним групам громадян у вигляді допомоги та субсидій, також невеликі. Матеріальна допомога є адресною і надається лише на підставі виявленої потреби.

Максимальні умови для розвитку підприємницької діяльності створено у сфері трудових відносин. Власники підприємств не обмежені у прийнятті власних рішень щодо розвитку та реорганізації виробництва, включаючи звільнення працівників. Найгостріша ситуація склалася в США, де з 1948 року діє закон про колективні договори (Закон Вагнера). Згідно з цим законом, керівництво компанії має право звільнити працівників без попередження або з попередженням за два-три дні, незалежно від їхнього досвіду роботи та кваліфікації, якщо виробництво має бути скорочено або модернізовано. Завданням профспілки є захист інтересів працівників з найбільшим стажем роботи у випадку загрози масових звільнень, але профспілки не завжди можуть захистити працівників.

Ця модель добре виконує свою основну мету в ситуаціях, коли економіка стабільна або зростає, але залишає жінок, молодь і людей похилого віку вразливими в ситуаціях, коли економіка перебуває в стані стагнації і виробництво доводиться скорочувати.

Консервативна (корпоративна) модель характерна для країн із соціально-орієнтованою ринковою економікою. До цієї категорії належать такі країни континентальної Європи, як Австрія, Німеччина, Італія та Франція. Бюджетні асигнування на соціальні потреби приблизно еквівалентні внескам працівників і роботодавців, а основні канали перерозподілу знаходяться в руках або під контролем держави. Водночас, держава прагне делегувати матеріальну допомогу своїм

громадянам страховій системі. Як наслідок, розмір соціальної допомоги пропорційний трудовому доходу і, відповідно, розміру страхових внесків. Відмінною рисою є «самоуправління» страховим фондом, який спільно управляється керівництвом компанії та провідними профспілками, що захищають інтереси найманих працівників. Гарантований розмір допомоги по безробіттю залежить від страхового стажу, а терміни виплати – від тривалості, розміру та давності сплати працівником страхових внесків. У багатьох країнах тривалість виплати допомоги по безробіттю продовжується після досягнення 50-річного віку.

Соціал-демократична модель (також відома як модель солідарності) передбачає провідну роль держави у захисті населення. Крім того, пріоритетами державної соціальної політики вважаються вирівнювання доходів і забезпечення загальної зайнятості. Ця модель практикується в таких скандинавських країнах, як Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди та Швейцарія. Основою фінансування соціального сектору є розвинений державний сектор економіки, підсилений, зокрема, дуже високим рівнем оподаткування: державні видатки у відсотках до ВВП становлять 66% (Швеція), 61% (Данія) та 56% (Фінляндія). Основна частина цих видатків витрачається на задоволення потреб соціальних об'єктів. Більша частина цих видатків витрачається на задоволення потреб соціальних об'єктів, причому дуже велика їх частина припадає на трансфертні платежі, які перерозподіляють національний продукт на користь найменш забезпечених верств населення.

Серед інших особливостей цієї моделі – розвинена система виробничої демократії, регулювання трудових відносин на державному рівні, а не на рівні окремих фірм чи галузей, а також використання ефективних інструментів для мінімізації безробіття.

Егалітарна або шведська доктрина соціальної держави набула достатньої популярності. Вона зводить турботу держави про своїх громадян на рівень національного культу, обіцяючи забезпечити безпеку, захищеність та захист у загрозливих ситуаціях, а також організацію та керівництво обороною.

Комісія Європейського співтовариства (ЄС) виділяє дві основні моделі соціальної політики: «бісмарківську» і «бевериджську». «Бісмарківська» модель «встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і успішністю (тривалістю) професійної діяльності. Соціальні права обумовлюються тими відрахуваннями, які сплачуються впродовж всього активного життя, тобто соціальні виплати набувають форми відкладених доходів (страхових внесків). Страхові каси, що управляються на паритетних або розділених засадах працедавцями і працівниками, збирають відрахування із заробітної плати, з яких формуються різні професійні страхові фонди і здійснюються соціальні виплати. Таким чином, соціальний захист незалежний від державного бюджету» [45, с. 46]. «Бевериджська» модель «виходить з того, що будь-яка людина, незалежно від її приналежності до активного населення, має право на мінімальну захищеність у разі захворювання, старості або з іншої причини скорочення своїх ресурсів. У тих країнах, які вибрали цю модель, діють системи страхування хвороб, прикріплення до яких є автоматичним. Пенсійні системи забезпечують мінімальні доходи всім особам відповідного віку незалежно від їх минулих зусиль по відрахуваннях від заробітної плати (так звані «соціальні пенсії» на відміну від «професійних»). Такі системи соціального захисту фінансуються через податки з державного бюджету» [там же, с. 46].

Іншими словами, переважає принцип національної солідарності, заснований на концепції розподільчої справедливості. Сьогодні формується і нова загальноєвропейська модель соціальної політики, яка ґрунтується на принципі поєднання економічної ефективності та соціальної солідарності. Це означає збалансований розвиток європейської соціальної політики, прозорість і повагу інтересів усіх країн-членів ЄС. Програми соціального забезпечення переорієнтовуються із загального на індивідуальне, що є дешевшим та ефективнішим.

Досить важливим є те, що сучасна еволюція соціальної держави відбувається в умовах глобальної економіки. Багато країн Європейського Союзу підтримують конкурентоспроможність лише завдяки перевазі в продуктивності праці, при цьому зберігаючи високий рівень заробітної плати і соціальних витрат, які

можна назвати чинниками мотивації праці і зростаннями соціального капіталу. Реформи соціальної сфери мають за мету забезпечити компроміс між конкурентоспроможністю і соціальною політикою.

Висновки до розділу I

Проблематика вивчення соціальної політики з кожним роком набуває все більшої популярності і перебуває в центрі наукових дискусій, а соціальні наслідки радикальних економічних реформ, погіршення умов життя переважної більшості населення, що виявляється у зниженні рівня та якості життя, а також трансформації соціальної сфери, яка активно розвивається у напрямку подолання цих наслідків становить об'єкт дослідження багатьох вчених.

Проблемою, яка досить заважає ґрунтовному вивченню перерахованих вище проблем є відсутність єдиних концептуальних рамок та теоретико-методологічних засад. Це сприяє тому, що науковці знаходяться у теоретичному пошуку конструктивних напрямів для подальшої розробки питань соціальної політики. Однак за останні роки вітчизняна наука і практика соціального управління накопичили значний емпіричний і теоретичний матеріал, який дозволяє ініціювати процес методологічної рефлексії соціальної політики на системно-якісному рівні.

У найзагальнішому вигляді діяльність держави щодо задоволення соціальних потреб громадян визначається соціальною політикою. У більш ширшому тлумаченні соціальна політика - це діяльність держави та інших громадських інститутів, задля прогресивного розвитку соціальної сфери, покращення умов, способу та якості життя людей, забезпечення певних їх життєвих потреб, надання громадянам необхідних соціальних послуг, захисту та підтримки.

Роль держави полягає у забезпеченні та досягненні відповідного результату за допомогою найрізноманітніших механізмів. Для вирішення соціальних проблем держава використовує профспілки, громадські організації, політичні партії, компанії, гуманітарні організації, фонди, асоціації та інші неурядові організації.

Державною соціальною політикою є діяльність держави у соціальній сфері, яка направлена і співвіднесена з конкретно-історичними обставинами. Вона також спрямована на досягнення певних соціальних результатів, підкріплених необхідними організаційними заходами і фінансовими ресурсами.

Проаналізувавши процеси становлення соціальної держави, можна зазначити, що трансформація держави у вигляді поступових перетворень з часом призвела до фундаментальних змін, які торкнулися основ функціонування держави та змінили її призначення в суспільстві.

У науковій літературі соціальна держава визначається як правова демократія, яка здійснює сильну соціальну політику і розвиває внутрішню соціальну ринкову економіку з метою забезпечення стабільного і високого рівня життя та зайнятості, реального здійснення прав і свобод громадян, своєчасних і доступних для всіх громадян інститутів, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальне забезпечення, послуги та підтримку для бідних і незахищених верств населення.

Соціальною може вважатися лише та держава, яка спирається на підтримку та довіру суспільства при реалізації економічної та соціальної політики. Ознакою соціальної відповідальності держави, за якою пильно стежить громадянське суспільство в європейських країнах, є забезпечення соціальної безпеки, тобто створення стабільності, доброї «соціальної екології» та сприятливого соціального середовища.

Держава виконує свої соціальні завдання в демократичному суспільстві, де різноманітність ідеологій породжує різноманітні цілі та стратегії соціальної політики. При цьому держава за допомогою своєї соціальної політики інтегрує цілі різних суб'єктів і прагне підкорити їхню діяльність своїм цілям, пов'язаними із задоволенням потреб більшості у соціальному просторі.

Отже, можна зробити висновок, що поняття соціальної політики широко використовується в практиці державотворення, а отже, і в офіційних документах. Соціальна політика стає предметом досить широкої наукової дискусії, а обсяг і зміст поняття широко варіюється серед дослідників. Це пов'язано з тим, що соціальна політика є найважливішою сферою життя сучасного суспільства і найважливішою частиною діяльності сучасної держави. Соціальна політика найтіснішим чином пов'язана з рівнем розвитку суспільства, загальним менталітетом на-

селення та цілями і завданнями, які суспільство ставить перед собою в соціальному розвитку, а також залежить від соціально-політичних викликів, з якими стикається суспільство в різний період свого розвитку (наприклад, європейські країни в період пандемії COVID-19; російська агресія в Україні). Вибір конкретних складових соціальної політики як пріоритетних передбачає не тільки використання адекватних ресурсів, спрямованих на різні галузі соціальної сфери, а й визначення соціальних гарантій, які надає суспільство своїм членам для задоволення потреб в рамках кожної складової соціальної політики.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Другий розділ присвячено вивченню сучасних тенденцій та перспектив розвитку європейської соціальної політики. В ЄС існує складний механізм реалізації соціальної політики, який складався і вдосконалювався впродовж півстоліття. За цей період у структурі інститутів ЄС відбулися різні зміни, але найпомітнішими стали трансформації структур, пов'язаних із соціальним виміром, адже соціальна політика оформлялася в самостійний напрям, а рамки її компетенції постійно розширювалися.

Тому у першому підрозділі розглядаються етапи виникнення та розвитку соціальної політики, а у другому - особливості моделей соціального захисту в країнах ЄС.

2.1. Виникнення та розвиток європейської соціальної політики

Соціальна політика не відразу стала самостійним напрямком діяльності Європейського Союзу, а пройшла спочатку покращення механізмів її діяльності, згодом зростання компетенції наднаціональних інститутів, утворення нових структур, які можуть здійснювати свою діяльність разом із національними урядами щодо реалізації соціальної функції. Можна виділити такі етапи розвитку соціальної політики: перший етап – це 1962-1968 роки, розпочинається формування соціальної політики ЄС. Цей етап являє собою процес мінімізації негативних соціальних наслідків, які з'явилися після економічної інтеграції.

Другий етап, початок 70-х років ХХ ст., характеризується розвитком соціальної політики європейських співтовариств, зміною підходу до розуміння соціальної політики, її інструментів реалізації, функцій і запровадженням процесу ре-

формування. Таким чином на другому етапі розвитку соціальної політики відбулося виокремлення соціальної політики в самостійну галузь, а також збільшення її завдань та масштабів, визначення умов і методів її реалізації.

Третій етап розвитку соціальної політики ЄС, з 1970-х по 1990-ті роки, тобто пов'язаний і зумовлений підписанням Маастрихтського договору.

В 1950-х роках «інтеграційний порядок денний формувався переважно в термінах ринкової інтеграції й лібералізації, а кроки в напрямку розвитку соціального виміру залишалися дуже скромними. На національному рівні економічна й соціальна політика мала той самий статус – тобто тертя і протиріччя, що виникали між ними, доводилося вирішувати голосуванням або шляхом компромісів. Але на європейському рівні після встановлення прямої дії європейських рішень і примата європейського права, національна політика зайнятості й системи соціального захисту опинилися в тіні європейського ринкового регулювання, і були змушені під нього підстроюватися» [44, с. 22].

Перші спроби удосконалити та уніфікувати стандарти соціальної політики європейських країн були зафіксовані в Римській конвенції: Римська конвенція про Євратом 1957 року включала положення про усунення обмежень на основі національності на доступ до кваліфікованої робочої сили в галузі ядерних розробок і про захист працівників і населення від загрози радіації. Римський договір про Єдине економічне співтовариство (ЄЕС) 1957 року також згадує заходи соціальної політики в більш широкому контексті. У тексті цього документа містяться посилання на права всіх трудящих-мігрантів (з країн Співтовариства), необхідність забезпечення рівної оплати за рівну працю для чоловіків і жінок, гармонізацію національних систем соціального страхування і важливість зміцнення діалогу між робітниками і капіталом [там же, с. 258].

Договір про ЄЕС зазначив, «загальні контури соціальної політики Співтовариства, виходячи із двох цілей: зв'язати економічну інтеграцію із соціальним розвитком і нейтралізувати її негативні соціальні наслідки (частина III «Соціальна політика». Згідно зі ст. 18 Комісія ЄС була вповноважена сприяти співпраці між державами-членами в питаннях зайнятості, трудового законодавства, умов

праці, професійної підготовки, соціального забезпечення й прав профспілок. Було запроваджено вільний рух робочої сили всередині Співтовариства, заборонено дискримінацію за національною ознакою (ст. 48, 51)» [45].

У 1972 році відбувся Паризький саміт, на якому було поставлено питання про необхідність розробки соціального законодавства, а також створено першу, досить прогресивну та масштабну, Програму соціальних дій на 1972-1974 рр. На жаль, впровадження програми було трохи призупинено у зв'язку із економічною кризою.

В науці є думка, що саме в 1980-х роках почала розвиватися європейська соціальна політика, адже тоді було прийнято два важливі документи: Єдиний європейський акт 1986 р. і Хартію основних соціальних прав трудящих Співтовариства 1989 р. Саме завдяки цим двом документам була розширена правова база соціальної політики Європейського Союзу. Перший документ започаткував новий підхід до гармонізації національних законодавств та приведення їх у відповідність до європейського права, а другий не мав юридичної сили, але визначав основні цілі соціальної політики ЄС.

В.І. Сало пише, «дискусії з приводу співвідношення національного і наднаціонального рівнів влади ніколи не припинялися і залежно від конкретно історичних умов і потреб торкалися тих чи інших напрямів регулювання соціальної сфери. Отож розширення компетенції інститутів ЄС у соціальній сфері відбувалося надзвичайно повільно» [32, с. 161].

Ще президент Франції Ф. Міттеран і голова Європейської комісії Ж. Делор побоювалися, що Єдиний внутрішній ринок (ЄВР) принесе вигоду, основним чином, капіталістам, а не простим трудящим, тому запропонували підвищити статус «соціального виміру».

Було створено Європейський Круглий Стіл Промисловців (ЄКС) (1983 р.) задля створення єдиного європейського ринку, проте як виявилось пізніше це не було єдиною ціллю ЄКС. Члени ЄКС вимагали від національної влади, під загрозою відтоку європейських інвестицій, схвалення програми єдиного європейського ринку.

В роботі Круглого столу взяли участь єврокомісар з питань промисловості Е. Давіньон та єврокомісар з фінансово-економічної політики Ф.-Х. Ортолі. ЄКС. Останній організовував кампанії для тиску на національні влади, аби процес утворення єдиного ринку відбувався швидше, а також намагався нейтралізувати опір національних урядів. Він закликав національні органи влади відмовитися від протекціоністської політики, яка погіршувала конкурентоспроможність європейських економік у світі. В результаті його лобіювання в 1986 році країни-члени ЄС прийняли Єдиний європейський акт, який забезпечив правову основу для створення спільного ринку.

Європейський акт 1986 р. (ЄСА) містив правила гармонізації стандартів в галузі охорони здоров'я та безпеки на робочому місці. В Ганновері у 1988 р. під час сесії Ради Європи було наголошено на важливості соціального виміру задля реалізації програми створення ЄВР. У вересні того ж року Європейська комісія, з головою Делором, виступила з робочим документом, в якому було перелічено вісім можливих заходів в даній галузі, головну увагу було зосереджено на створенні умов, які потрібні для підвищення мобільності робочої сили. Проте жодних вказівок на термін їх виконання не було.

Хартію основних соціальних прав трудящих (Соціальну хартію) було підписано у грудні 1989 р. на саміті Європейського Союзу у Страсбурзі одинадцятьма державами-членами (за винятком Великобританії). Містила перелік із 47 заходів, спрямованих на підтримку соціальних аспектів програми імплементації ЄВР. Вона включала наступні положення: «право на працю в будь-якій державі-члені; право на справедливу винагороду за працю; право на поліпшення умов життя і праці; право на соціальний захист відповідно до правил, що застосовуються в окремих державах-членах; свобода об'єднань і колективних переговорів; право на професійну підготовку; рівні права чоловіків і жінок; право на інформування, консультації та участь в управлінні; право на охорону здоров'я і безпеку на робочому місці; захист дітей і підлітків; право людей похилого віку на гідні життєві стандарти; інтеграція інвалідів у суспільство і трудове життя» [40].

Компетенції Співтовариства в соціальній сфері не були розширені Хартією, проте Комісія, в рамках програми соціальних дій, запропонувала законодавчі пропозиції – комунітарні дії в соціальній сфері. Комісія оперувала такими принципами: субсидіарності, різноманітності систем культури і національної практики та сприяння конкурентоспроможності підприємств. Введення в дію положень Хартії і Програми вимагали внесення змін до Римського договору, а також потрібно було змінити інституційний порядок і розширити законодавчу базу в соціальній сфері.

В даний час «національні системи соціального забезпечення зберігають свою автономність, але оскільки об'єднання ринків потенційно створює загрозу «соціального демпінгу», то Євросоюз зафіксував у своїх програмних документах принцип збереження вже досягнутих у країнах-учасниках соціальних стандартів. Політика ЄС не поширюється на регулювання всіх аспектів національної соціальної політики, загальні норми ЄС визначають лише мінімальні соціальні стандарти (вперше вони були зафіксовані в загальному вигляді в Соціальній хартії 1989 р. і включають гарантований режим праці і відпочинку, максимальну тривалість робочого тижня тощо), нижче яких національні уряди країн-членів зобов'язалися не опускати міру соціального захисту. Досягнута також угода про те, що національне соціальне законодавство має орієнтуватися на досягнення високого рівня соціальної підтримки. Проголошено принцип справедливої оплати праці та гідного пенсійного забезпечення, достатніх для підтримки звичного стилю життя» [34].

Багато європейських законів у соціальній сфері протягом 1990-х років ґрунтувалася на Угоді про соціальну політику, яка додавалася до Маастрихтського договору, а також на Соціальній хартії 1989 р., що не була загальнообов'язковою, у зв'язку із тим, що у той час британський уряд не підписував ні Угоди, ні Хартії. Великобританії надавався виняток, але він обмежував можливість прийняття європейського законодавства у соціальній галузі. Це було пов'язано з тим, що соціальні зобов'язання та витрати, що накладалися на фірми в тих країнах, на

які поширювалося європейське законодавство, створювали конкурентну перевагу для британських фірм, які також користувалися необмеженим доступом на європейському ринку.

Відновити єдність в «соціальному вимірі» інтеграції «вдалося в грудні 1997 р., коли лейбористський уряд схвалив Амстердамський договір, що інкорпорував Маастрихтський соціальний протокол. Ст. 136 Амстердамського договору підтверджує, що соціальна політика – сфера спільної турботи Європейського співтовариства і держав-членів.

Соціальні системи Європи переслідують три головні мети – страхування від суспільних ризиків, допомога незаможним і перерозподіл доходів: «Якщо поставити основним завданням функцію страхування (в разі, якщо в ЄС цілковито запанує «бісмарківська» модель), то найбідніші і неактивні члени суспільства постраждають, а соціальне громадянство в Європі буде підірвано. Якщо ж зробити пріоритетом перерозподіл доходів, то витратні соціальні програми не отримають підтримки середнього класу і бізнесу. Тим часом така підтримка все ще значима у всіх, за винятком англосаксонського, національних варіантах соціальної політики. Тому захист сутності Європейської соціальної моделі вимагає деякого поєднання двох цих варіантів, і одночасно – протистояння тиску світової економіки» [45].

У монографії авторки магістерської дисертації «Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції» [45, с. 73] подано таблицю допомоги, яка надається, в рамках програм захисту національного доходу, в деяких країнах ЄС.

Таблиця 1

Допомога, що надається за національними програмами захисту доходів у деяких країнах ЄС

Країна	Основні допомоги і послуги
Австрія	Відшкодування витрат на житло та медичне страхування

Бельгія	Відшкодування витрат на житло та медичне обслуговування
Данія	Відшкодування витрат на житло, стипендії для студентів
Фінляндія	Відшкодування витрат на житло, медичне обслуговування та утримання дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти
Франція	Відшкодування витрат на житло та медичне обслуговування
Німеччина	Відшкодування витрат на житло, медичні послуги та освітню допомогу
Ірландія	Відшкодування витрат на житло, безкоштовне медичне страхування
Люксембург	Відшкодування витрат на житло, безкоштовне медичне страхування
Нідерланди	Відшкодування витрат на житло, безкоштовне медичне страхування
Португалія	Відшкодування витрат на житло, медичні послуги та освітню допомогу
Іспанія	Відшкодування витрат на житло, допомога у придбанні товарів повсякденного вжитку
Швеція	Відшкодування витрат на житло, медичні послуги, допомога в придбанні товарів повсякденного вжитку, гранти на освіту.

Є декілька проблем, з якими зараз стикається Європейська комісія і економічні органи окремих держав, а саме: високий рівень безробіття, трудова міграція та боротьба з «делокалізацією», тобто з виведенням промислових галузей в інші регіони, все це спричинене недостатнім зростанням виробництва. Багато країн виявилися не готовими до того, що відбувається. Причинами проблем

країн континентальної Європи дехто вважає специфічну модель державного регулювання, яка відноситься швидше до дирижистської, ніж до американської (особливо у Франції), і тому не сприяє економічному зростанню і структурній модернізації.

Сучасна Європа фактично знаходиться перед вибором. З одного боку, є варіант «неоліберального» трансатлантичного пакту, де економічні інтереси, та особливо фінансові, визначають характер і форму соціальної політики; з іншого боку, є ідея універсальної соціальної якості. Наразі ЄС коливається між цими двома варіантами, шукаючи компроміс у вигляді «продуктивної ролі для добробуту». Схоже, що він шукає компроміс у вигляді «продуктивної ролі добробуту». Однак поки що аналітична робота свідчить про брак бачення, необхідного для створення і перетворення європейської моделі на щось стратегічно важливе, включаючи, серед іншого, участь громадян.

Європейську соціально-економічну модель досить часто не схвалюють американські політологи, адже вважають, що у ній значна увага зосереджена на забезпеченні високого рівня соціального захисту і думають, що це шкодить здоровому динамізму та всебічному підвищенню продуктивності й ефективності праці та капіталу.

Варто наголосити, що досить часто збереження принципів соціально-орієнтованого ринкового господарства провокує економічний застій, і саме його можна побачити у багатьох країнах Європи. На сьогодні, на жаль, немає іншого способу, що дозволив би повністю використовувати не тільки матеріальні, але і соціальні блага, які можуть забезпечити економічне зростання. Автор книги «Моральні наслідки економічного зростання» Б. Фрідман, до соціальних благ відносить, «появу нових можливостей, велику терпимість до відмінностей, соціальну мобільність, прихильність до принципів справедливості і демократії» [57].

Загалом соціальна політика ЄС є децентралізованою на сьогодні, тобто є прерогативою національних урядів. ЄС вирішує тільки ті питання держав-членів

Об'єднання, де його участь є доречною. В інших випадках національні уряди намагаються самостійно вирішувати соціальні проблеми без залучення загальноєвропейських структур [14, с. 109].

Безсумнівною особливістю соціальної політики ЄС є її різноманітність, наприклад, «акцентуючи увагу на ключових принципах і установках соціальної політики ЄС, необхідно зазначити про їх загальний характер. Це пояснюється намаганням ЄС уникнути можливих колізій між державами (скажімо, скандинавськими і південно-європейськими) з кардинально відмінними режимами регулювання ринків праці або соціального забезпечення. Незважаючи на вищезазначене, ЄС по-своєму трактує «соціальний вимір», а саме через: загальну сільськогосподарську політику (ЗСПП); діяльність структурних фондів; трудове законодавство (гігієна і безпека на робочому місці, рівна оплата за рівну працю, соціальний захист робітників-мігрантів); а також заходи із регулювання безпеки виробленої продукції і захисту здоров'я споживачів. Популярним гаслом соціального виміру Об'єднання є «обернутися обличчям до людини». Вдаючись до трактування поняття соціального виміру, доречно вказати, що він передбачає, поперше, досягнення балансу між глобальними та інтеграційними процесами з одного боку, по-друге, взаємодію процесів, що йдуть зверху від центру, наслідком яких є труднощі на шляху подальшої еволюції ЄС загалом» [там же, с. 109].

Таким чином, наприкінці XX ст., європейська інтеграція, використання технологічних інновацій, інформатизація суспільства та глобалізація, по-новому поставили питання про співвідношення економічних, політичних процесів соціального розвитку. Політичні лідери, міжнародні організації, провідні представники фінансових і промислових кіл називають соціальну політику, а також і екологію, пріоритетом XXI століття. Саме вони стали ініціаторами і реалізаторами концепцій: Концепція стійкого розвитку та Концепція загального розвитку (КЗР). У даних документах економічне зростання пов'язується з соціальним розвитком та врахуванням екологічного чинника, а також підкреслюється необхідність соціальної відповідальності держави і бізнесу.

Отже, еволюція соціальної політики ЄС це не лише певні етапи її розвитку, а і утворення правової бази, яка в силах забезпечувати реалізацію цієї політики в життя.

В ЄС існує складний механізм реалізації соціальної політики, який склався і вдосконалювався впродовж півстоліття. За цей час у структурі інститутів ЄС відбулися різні зміни, але найпомітнішими стали трансформації структур, пов'язаних із соціальним виміром, адже соціальна політика оформлялася в самостійний напрям, а рамки її компетенції постійно розширювалися.

Нові завдання, що стоять перед соціальною політикою у зв'язку з розвитком інтеграції у соціальній сфері та глобалізацією, зажадали вдосконалення механізму виконавчої влади, підвищення компетентності та створення нових структур, здатних конструктивно реагувати на виклики часу.

Соціальна політика ЄС реалізується через широкий спектр інституцій і діє в межах повноважень, наданих установчими договорами: Лісабонським договором про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договором про заснування Європейського співтовариства. Також варто сказати, що соціальна політика ЄС не обмежується одним інститутом та не координується ніким одноосібно. З одного боку такий підхід є досить позитивним, адже дозволяє враховувати різні аспекти і наслідки соціальних проблем. Проте з іншого боку сильно розпорошує вирішення соціальних питань, тому Комісія, головний орган виконавчої влади Співтовариства, піддавалася критиці такий устрій. Тому вироблення глобальної соціальної політики є одним із головних і нагальних питань до вирішення. В результаті була проведена робота щодо впорядкування процесів і процедур управління соціальною політикою.

2.2. Моделі соціального захисту в країнах ЄС

У Німеччині, Франції, Італії та інших високорозвинених країнах Західної Європи є досить хороша система соціального захисту. Високий рівень даної системи багато чим завдячує багаторічній боротьбі профспілок, громадських організацій та рухів, а також після війни не було допущено великого розриву між доходами найбагатших і найбідніших громадян завдяки діалогу влади і суспільства в цих країнах.

Наявність розвинених систем соціального захисту є фундаментальною складовою та відмінною рисою європейської моделі ринкової економіки. Відповідні інститути відіграють важливу роль у пом'якшенні соціальної напруги, що виникає внаслідок демографічних та економічних змін.

Бельгійський учений-економіст Андре Сапір, «представив на засіданні Економічного та фінансового комітету (ECOFIN) в Манчестері 9 вересня 2005 року для Європейської комісії типологізацію режимів добробуту (welfare regimes) – моделей соціальної політики, які відрізняються ступенем втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства та ступенем соціальної захищеності громадян, забезпеченості свободи соціального вибору різних верств населення та впливу соціальних процесів на економічний розвиток країни. Дослідник виділив наступні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська і південно-європейська» [49].

Англосаксонська модель, що базується на доповіді В. Беверіджа 1942 р., реалізована Ірландією. Доповідь В. Беверіджа була використана урядами Бельгії, Данії, Нідерландів, Швеції, частково Німеччини у формуванні власної соціальної політики [2, с. 15].

Її основою стала теорія Дж. Кейнса, у якій йшлося, що динаміка суспільного виробництва та зайнятості визначається платоспроможним попитом, отже, і необхідним перерозподілом доходів на користь соціальних груп із низькими доходами. Ця модель передбачає досить низькі виплати соціального страхування; всі програми соціального захисту об'єднані в єдину систему соціального

захисту. Великий вплив державних органів у наданні соціальних послуг і виплат, їх тісний зв'язок з програмами приватного страхування.

Модель соціального захисту В. Беверіджа базується на принципі універсальності системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги; принципі одноманітності соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизації способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування; принципі розподільної справедливості – основний у цій моделі [30, с. 15].

Отже, основоположним принципом є розподільна справедливість, оскільки йдеться про національну солідарність. Фінансується така система соціального захисту за рахунок загального оподаткування - допомога сім'ям і охорона здоров'я, і за рахунок страхових внесків найманих працівників і працедавців - інші соціальні виплати. Англосаксонська модель включає соціальну допомогу, а також соціальне страхування з досить низькими виплатами. Для отримання соціальної допомоги необхідна обов'язкова перевірка доходів.

Англосаксонська модель має свої особливості, наприклад, в Англії безкоштовні медичні послуги надаються всім громадянам незалежно від рівня доходу, а в Ірландії - лише низькооплачуваним працівникам. Слід зазначити деякі особливості британської системи соціального забезпечення. По-перше, існують спеціальні організовані установи, які займаються страхуванням окремих видів соціальних ризиків, таких як старість, хвороба, безробіття, нещасні випадки на виробництві тощо. Усі програми соціального страхування являють собою єдину систему. По-друге, велика роль державних установ у наданні соціальних послуг, пов'язана із приватними програмами страхування.

Система соціального забезпечення, яка охоплює майже все населення, поділяється на дві основні підсистеми:

– «національне соціальне страхування, що включає програми пенсійного страхування, забезпечення по інвалідності, страхування від нещасних випадків на виробництві, підтримки материнства, соціальної допомоги, а також страхування тимчасової непрацездатності (допомога в разі хвороби);

– національна охорона здоров'я, що надає медичні послуги всім громадянам (окрім виплат щодо тимчасової непрацездатності), а також іноземцям, що проживають на території Англії тривалий час» [45].

Існує три основні типи соціальних програм у сучасній системі соціального страхування: «обумовлені попередніми внесками страхові схеми; не засновані на внесках програми, пов'язані з перевіркою соціальних потреб (соціальна допомога), а також соціальні програми, не сформовані на підставі внесків, орієнтовані на певні групи населення» [45].

Програми, які ґрунтувалися на концепції Беверіджа, ще з середини 40-х років ХХ ст. мали на меті створити єдиний страховий фонд, який фінансувався б з відрахувань найнятих працівників, працедавців та державних дотацій.

За рахунок коштів цього фонду фінансуються пенсії та медичне страхування, допомога у разі хвороби та пенсія за інвалідністю. Англійська система соціального страхування відрізняється від існуючих систем в інших країнах ЄС тим, що обсяг наданих соціальних послуг не залежить від розміру внесків, рівень яких, як правило, є досить низьким для більшості застрахованих. Здебільшого обсяги допомоги, що надається в рамках державної системи соціального забезпечення, залишилися такими ж низькими. Проте це компенсується існуванням індивідуальних (приватних) систем страхування.

Програми, що не ґрунтуються на внесках і перевіряють потреби, реалізують наступне: соціальну допомогу, житлові субсидії тощо і призначені для людей, які не мають іншого джерела доходу. Обов'язковою умовою їх надання є перевірка доходів заявника, за результатами якої призначається допомога. Програми фінансуються із державного бюджету.

Нестрахові соціальні програми, орієнтовані на конкретні групи населення, призначаються людям, які неохоплені системою страхування, і фінансовані з державного бюджету. Соціальна підтримка в рамках цих програм (які, по суті є соціальною допомогою) включає допомогу по інвалідності, старості, допомогу дітям.

Наступна підсистема соціального захисту – медична допомога – фінансування з державного бюджету. Таким чином, у цьому випадку мова йде про безоплатне (не за страховими принципами) медичне обслуговування. Протест в останнє десятиліття фінансової участі став більш розширеним, особливо в стоматології та офтальмології.

Структура фінансування системи соціального забезпечення у Великобританії визначається поділом системи на медичне та соціальне страхування. Майже 90% фінансується державним бюджетом, трохи менше відсотків – за рахунок страхових внесків найманих працівників та підприємців. Страхування від нещасних випадків на виробництві, а також сімейна допомога повністю фінансуються за рахунок загальних податків.

У системі соціального страхування застраховані особи поділяються на чотири класи відповідно до рівня їхніх доходів.

До першої категорії належать наймані працівники та підприємці. Внески розраховуються як відсоток від доходу, з обмеженою максимальною та мінімальною річною франшизою.

До другої категорії належать самозайняті особи з фіксованою ставкою внеску 4,55 фунтів стерлінгів на тиждень плюс 6,3% річного доходу, що обмежується мінімальною сумою 5450 фунтів стерлінгів і максимальною – 1800 фунтів стерлінгів. Внески типу 2 покривають виплати у зв'язку з хворобою, вагітністю та пологами і пенсійні виплати (але не виплати по безробіттю).

До категорії 3 належать безробітні або ті, хто не має достатнього страхового стажу, щоб претендувати на перший і другий види соціального забезпечення. Страхування за категорією 3 є добровільним. Як правило, розмір соціального забезпечення є нижчим, ніж для перших двох категорій.

До четвертої категорії застрахованих осіб належать самозайняті особи (наприклад, актори, музиканти), власники та керівники підприємств з вищими доходами, ніж у першої та другої категорій застрахованих осіб.

Для високооплачуваних працівників регресивна схема соціального оподаткування у Великобританії має певні переваги, вона надає їм більшу допомогу при цьому знижує міру їх участі у фінансуванні соціального захисту.

Певні категорії осіб, такі як безробітні, студенти та тимчасово непрацездатні, за певних умов можуть отримувати кредити замість фактичної сплати внесків. Межі заробітку, з якого виплачуються внески, щороку змінюються. Нижня межа набагато менша за суму, що оподатковується прибутковим податком, а верхня майже вдвічі перевищує середній заробіток. Це означає, що страхування фінансується переважно за рахунок внесків працівників із середніми доходами, а не за рахунок перерозподілу від багатих до бідних.

На думку деяких експертів, ця модель цілком відповідає своїм основним цілям у ситуаціях, коли економіка стабільна або зростає, але в умовах рецесії або вимушеного скорочення виробництва, з неминучим відповідним скороченням соціальних програм, багато соціальних груп, особливо жінки, молодь і люди похилого віку, опиняються у вразливому становищі.

Так, особливістю системи соціального забезпечення Великої Британії є те, що вона не передбачає існування окремих внесків на підтримку конкретних страхових програм (наприклад, пенсійного забезпечення, медичного страхування, пенсій по інвалідності). Всі ці схеми фінансуються за рахунок єдиного внеску на соціальне страхування, надходження від якого спрямовуються на потреби конкретних сфер соціального страхування.

Наступна модель соціального захисту, яка конкурує із англосаксонською – це континентальна, або як її ще називають бісмарківська. Друга назва пов'язана із канцлером О. Бісмарком, який наприкінці XIX ст., заклав основні принципи цієї моделі, а також основи прогресивного для того часу соціального законодавства. Його погляди згодом послужили зразком для інших індустріальних держав. Найбільше континентальна модель поширена на території Німеччини, але вона є і в ряді інших країн, а саме: Австрії, Франції, країнах Бенілюксу. Представляє собою соціальне страхування, послуги якого фінансуються в переважній більшості за рахунок внесків страхувальників. Витрати на соціальну допомогу – це одна

з головних статей бюджету, і її можна прирівняти до витрат на оборону або підтримку громадського порядку, або на державне управління.

У період зародження даної моделі соціального захисту були утворені такі галузі, які існують і на сьогоднішній день – це страхування по хворобі, старості та інвалідності і від нещасних випадків на виробництві. В даній моделі відбувається співвідношення рівня соціального захисту та тривалості професійної діяльності.

Один з основоположних її принципів – професійна солідарність. Це передбачає формування страхових фондів, що керуються на паритетних засадах найнятими робітниками і підприємцями. Соціальні відрахування із заробітної плати акумулюють у спеціальних фондах, з яких здійснюються страхові виплати. Такі страхові системи, як правило, не фінансуються з державного бюджету [45].

Проте у сучасній Європі дана модель опирається не лише на цей принцип, адже у деяких випадках допомога надається через програми соціальної допомоги, наприклад малозабезпеченим членам суспільства, які з різних причин (наприклад, через відсутність необхідного страхового стажу) не можуть отримувати соціальні виплати за страхуванням. У цьому випадку використовуються субсидіарні механізми, що є своєрідним відхиленням від базової логіки бісмарківської моделі.

Принципи німецької системи соціального забезпечення полягають в тому, що суспільство відповідальне за кожного громадянина незалежно від причин соціального неблагополуччя. Треба зауважити, що Німеччина надає соціальну допомогу також 5 мільйонам українських біженців.

У німецькому законодавстві зазначено, що право на соціальну допомогу мають не лише непрацездатні або ті, хто не працював протягом шести місяців, але й ті, хто працює, але чий дохід на одного члена сім'ї є нижчим за визначений прожитковий мінімум. Пенсіонери з невеликою пенсією також можуть звернутися за допомогою.

Таким чином, система соціального захисту характеризується тим, що допомога доступна не тільки тим, хто не має доходу взагалі, але й тим, хто має

недостатній дохід. Слід зазначити, що про цей факт знають не всі громадяни Німеччини, оскільки чиновники не хочуть збільшувати кількість громадян, які покладаються на соціальну допомогу. У той же час, деякі громадяни знають про своє право на таку допомогу, але не поспішають її отримувати. Наприклад, відомо, що щонайменше третина населення може звернутися за допомогою. Це пов'язано з недостатнім авторитетом статусу «соціального» в Німеччині, проте на сьогоднішній день більше як 3 % населення Німеччини і далі отримують щомісячну допомогу та інші соціальні виплати. Також є непоодинокі випадки, коли особи мають статус «соціального» і працюють нелегально, у зв'язку із цим держава втрачає в рік досить великі суми коштів. Щоб запобігти цьому, експерти з різних галузей пропонують різні стимули для залучення отримувачів соціальної допомоги до суспільного виробництва. Державні органи можуть запропонувати роботу, а якщо отримувач відмовляється від неї, скоротити, а потім позбавити його права на виплати. Також ретельно перевіряють житлові умови і відстежують дані про реєстрацію транспортних засобів.

Система соціального страхування складається з обов'язкового та приватного страхування, включаючи медичне страхування, пенсійне страхування, страхування на випадок інвалідності, страхування на випадок безробіття та страхування від нещасних випадків.

У німецькій науковій літературі базовими принципами системи соціального забезпечення зазвичай називають такі положення.

Страховий принцип. Допомога, що надається, фінансується за рахунок внесків застрахованих осіб, які отримують соціальні послуги в разі настання страхового випадку. Вносячи певну частину своєї заробітної плати до страхового фонду, вони отримують кошти, що відповідають їхньому колишньому розміру заробітної плати (за умови сплати внесків на соціальне страхування). Крім принципу еквівалентності, принцип соціального страхування також включає в себе елемент солідарного перерозподілу.

Принцип захищеності. Соціальна допомога надається незалежно від сплати внесків у минулому або з інших причин (наприклад, допомога державним

службовцям або жертвам війни) і фінансується за рахунок податкових надходжень. Одержувачі соціальної допомоги, до яких застосовується цей принцип, зазвичай не сплачували внески в минулому, але отримали право на неї внаслідок особливих заслуг перед державою. Фінансування з бюджету напряду залежить від ефективності економіки та стану бюджету, що може призвести до фіскального перевантаження та інших негативних наслідків. Однак цей принцип є необхідним, коли страховий принцип не може бути використаний.

Принцип допомоги. Кожен, хто потребує соціальної допомоги, має право на неї, якщо він не може самостійно вийти зі скрутного становища. Як і принцип соціального забезпечення, цей принцип означає, що соціальні потреби фінансуються з державного бюджету. Це означає, що рівень соціального забезпечення значною мірою залежить від бюджетної ситуації в державі і може бути знижений у періоди напруженості. Компонент допомоги є невід'ємною частиною соціального забезпечення в німецькій економіці. Це пов'язано з тим, що принцип страхування та допомоги не може покрити всі можливі страхові ризики.

Так, історично перша модель соціального страхування пов'язана з ім'ям О. фон Бісмарка. Вона також відома як корпоративістська модель. Концептуально особливості німецької моделі стають очевидними при порівнянні її з іншою відомою моделлю, а саме англосаксонською, названою на честь британського політика сера В. Беверіджа.

Модель Бісмарка повністю ґрунтується на соціальному страхуванні; забезпечує пов'язані з попереднім заробітком страхові виплати працівникам, право на одержання допомоги зумовлюється задовільною історією страхових внесків; фінансування страхових фондів ґрунтується на внесках одночасно працівників та працедавців». Головна ж відмінність між моделлю Бісмарка і моделлю Беверіджа, «полягає в тих цілях, які ставить собі соціальна політика в обох випадках, зокрема, якщо соціальна політика Бісмарка скерована на підтримку стабільного рівня доходу працівників, то модель Беверіджа націлена на запобігання бідності. У чисто Бісмарківській державі добробуту, власне кажучи, не існує турботи

щодо бідності і щодо тієї групи населення, яка не бере участі в ринку праці. Бісмарківська соціальна політика є могутнім інструментом посилення позицій робітників у ринковій економіці. Навпаки, Беверіджська соціальна політика, що визначається як така, що має на меті запобігання бідності, спрямована на все населення країни, вона не є обмеженою певною соціальною групою, бо в іншому випадку викорінення бідності було б неможливим» [51, с. 358].

Нарешті, «представимо ще одну рису Бісмарківської моделі, що впливає з попередніх. Її особливість в тому, що ця модель є в меншій мірі вертикально перерозподільною, ніж це відбувається у фінансуванні з податкових надходжень системі соціальної допомоги або універсальній системі соціального забезпечення. У Бісмарківському соціальному страхуванні перерозподіл здійснюється горизонтально, тобто між людьми приблизно однакового рівня доходу, які по-різному мають стосунок до певного соціального ризику. Це відбувається завдяки тому, що фінансування Бісмарківського соціального страхування засноване на страхових внесках. Воно здійснює виплати, які приєднані до попереднього рівня доходів» [53, с. 363].

Тому ми вважаємо, що модель Бісмарка також встановлює сильний зв'язок між рівнем соціального захисту та успішністю (тривалістю професійної діяльності). Іншими словами, соціальні виплати мають форму відкладеного доходу (страхових внесків). Страхові фонди управляються порівну або спільно роботодавцями та працівниками, а також збираються податки на заробітну плату, з яких формуються різні фонди професійного страхування та виплачуються соціальні виплати. Це робить соціальний захист незалежним від державного бюджету.

Південно-європейська модель соціального захисту або її ще називають рудиментарною, знаходить своє втілення у Італії, Іспанії, Греції та Португалії. Її характеризують: «низький рівень соціальної захищеності, перекладання головного тягара соціальної підтримки на плечі членів сім'ї, пасивність державної політики, орієнтація на компенсацію втрат тільки для окремих категорій громадян. Також для цієї моделі характерна значна асиметричність у структурі соціальних видатків. Так, уряд Італії найбільшу частку соціальних видатків спрямовує на

пенсійне забезпечення (14,7% від ВВП при середньоєвропейському рівні – 12,5%), а на підтримку сім'ї, освіти, політики зайнятості – близько 1%» [56, с. 2].

В останні десятиліття системи соціального захисту почали вдосконалюватися під впливом соціально-економічних та структурних змін. Оскільки цю модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається і є перехідною, організація соціальних послуг не є чіткою. Тому різні західні дослідники підкреслюють «рудиментарний» характер моделі як її головну особливість. В принципі, рівень соціального забезпечення в цій моделі є досить низьким, а соціальний захист покладається на родичів та членів сім'ї, тому важливу роль відіграють сім'я та інші інститути громадянського суспільства.

Італія характеризується вищою часткою безробітних жінок, ніж в інших західноєвропейських країнах (16% від загальної кількості безробітних порівняно з 9% чоловіків), а також рівнем безробіття серед молоді, що перевищує 12,4%. Іншою серйозною проблемою є одночасне існування сектору економіки зі слабкими соціальними гарантіями та сектору, де соціальні послуги є більш гарантованими через різні обставини (наприклад, сильний профспілковий рух, особливо на півночі країни). Крім того, це включає в себе недостатній захист від ризиків для тих, хто втратив всі свої доходи з різних причин.

Однією з головних проблем соціального захисту в Італії є історично сформований розрив у доходах між мешканцями півночі та півдня, про що свідчить статистика безробіття. У порівнянні з рівнем безробіття по країні в цілому (11,3% у 1999 році), рівень безробіття на півночі становить близько 7,5% (близький до середньоєвропейського), тоді як на півдні він перевищує 20% – це особливо помітно на прикладі ролі, яку починають відігравати певні схеми соціального страхування. По-перше, це пенсії по інвалідності, які в економічно слабших регіонах слугують, окрім свого основного призначення, ще й виплатами по безробіттю та соціальною допомогою.

Наступною ключовою проблемою є асиметрична структура соціальних видатків. Це відображається в тому, що найбільша частка соціальних видатків припадає на пенсії – 15,4% ВВП (середньоєвропейський показник – 11,9%), тоді як

на підтримку сім'ї, материнства, освіти та зайнятості витрачається відносно небагато (близько 0,8%) У середині 1990-х років середня пенсія в Італії була найвищою в Європі (після Франції та Нідерландів). З цієї причини Італію іноді називали країною пенсіонерів: до 1992 року італійська пенсійна система була чи не найщедрішою в ЄС. Наприклад, закон гарантував пенсії за 35 років страхового стажу без фіксованого пенсійного віку. Державні службовці могли отримувати повну пенсію після 20 років роботи; Італія мала найбільшу кількість пенсіонерів у віці до 60 років, серед країн ЄС. Так як пенсії розраховуються на основі заробітку за останні роки роботи, в Італії була поширена практика «перепрофілювання» кар'єри перед виходом на пенсію. Отримати пенсію по інвалідності було відносно легко, для цього потрібно було лише п'ять років сплачувати страхові внески, а рішення про призначення пенсії по інвалідності значною мірою залежало від соціально-економічних умов життя заявника, а також від його працездатності за станом здоров'я.

Середній рівень народжуваності є одним з найнижчих в Європі - 1,26 дитини на сім'ю. Це пов'язано зі збільшенням частки людей похилого віку внаслідок збільшення тривалості життя.

Проблемою для Італії є «високий рівень державної заборгованості (у 1990-их роках вона перевищила 120 % ВВП), що обмежує фінансову свободу держави в соціальній сфері. Водночас до проблем соціальної сфери слід віднести недостатню відповідальність як соціальних органів, так і одержувачів соціальних послуг, що не завжди обґрунтовано претендують на їх отримання. Ця особливість італійського суспільства має свою історію. Ще в 1904 році в м. Парма з 48 тис. жителів до списку тих, що претендував на надання допомоги, було внесено 24 тис. осіб, тобто половина населення міста; у містах Анкона і Вінченца – 40,2 %, в Болоньї – 25 %» [45].

Тіньова економіка залишається характерною рисою Італії і найбільшою в Західній Європі: незареєстрована підприємницька діяльність, в якій зайнято до

25 працівників, становить майже 30% ВВП, тоді як зайнятість у державному секторі продовжує скорочуватися. Все це впливає на обсяг інвестицій у соціальний сектор.

Нова ера соціальної політики в Італії розпочалася в 1992 році, коли уряд розпочав реформу соціального забезпечення. Основні заходи стосувалися системи пенсійного страхування. Пенсійний вік було поступово підвищено з 60 до 65 років для чоловіків і з 55 до 60 років для жінок, а мінімальний страховий стаж було збільшено до 20 років. Крім того, розмір пенсії було зменшено з 80% до 68% від останньої заробітної плати.

У сфері ринку праці та політики зайнятості було вжито заходів для підвищення гнучкості ринку праці та створення додаткових можливостей для часткової зайнятості, а також для реформування системи соціального партнерства шляхом посилення співпраці між об'єднаннями роботодавців, профспілками та урядом.

Реформування пенсійної системи тривало і в наступні роки. Зокрема, нова пенсійна реформа, впроваджена урядом, змінила спосіб розрахунку пенсій, який тепер ґрунтувався на рівні внесків, а не на минулих заробітках. Це більше відповідало принципу еквівалентності і було ближче до принципу добровільного приватного страхування. Крім того, реформа передбачала поступове зменшення різниці між пенсією за віком та пенсією за вислугу років, а також можливість дострокового припинення трудової діяльності та відповідного зменшення розміру пенсії.

В середині 1990-х років основним завданням уряду в соціальному секторі була консолідація соціального бюджету. Необхідність економії обґрунтовувалася головним чином тим, що лише за таких умов Італія могла б далі інтегруватися в ЄС: політика скорочення державних витрат, прийнята в 1996 році, передбачала широку приватизацію державних підприємств і скорочення видатків на освіту та охорону здоров'я. Якби цей новий план був реалізований раніше, він був би непопулярним і згубним для будь-якого уряду. Багато італійців розуміли,

що ці жертви були необхідні для того, щоб відповідати стандартам Маастрихтського договору.

Загалом можна виділити три пріоритетні цілі, які визначили характер реформ, розпочатих у 1990-х роках. По-перше, це створення збалансованої та справедливої системи соціального захисту та підвищення її ефективності разом із фінансовою реструктуризацією соціального бюджету. По-друге, уніфікація передумов для нарахування пенсій у різних галузях; по-третє, перехід до проактивної політики зайнятості та більш активного діалогу між урядом, профспілками та об'єднаннями роботодавців з метою підвищення ефективності діяльності на ринку праці.

Хоча соціальна політика Італії залишається в компетенції держави, економічна політика ЄС мала певний вплив, встановлюючи стандарти конвергенції в економічній сфері. Європейський Союз мав вирішальний вплив на соціальну політику Італії на початку 1990-х років, надавши поштовх реформам у цій сфері.

Це пояснюється тим, що, на відміну від жителів інших європейських країн, які часто розглядають ЄС як нову бюрократичну структуру, що обмежує повноваження національних урядів, італійці завжди пов'язували його з надією на поліпшення власного життя і вважали інтеграцію важливішою, ніж об'єднання своєї країни в 19 столітті. Це відображає не лише особливості італійського національного характеру та менталітету, але й традиційну недовіру населення до власної країни, спричинену специфічними проблемами в економіці та суспільстві загалом.

Скандинавська модель соціального захисту притаманна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальні послуги визначаються як громадянське право, і всі громадяни мають однакове право на соціальне забезпечення, яке фінансується за рахунок податків. Таким чином, соціальний захист – це не державна подачка, а законне право громадян. Єдиним винятком є страхування на випадок безробіття, яке відокремлене від державної системи соціального захисту і ґрунтується на принципі добровільного членства.

Головним принципом шведської системи соціального захисту є її універсальність, коли нею охоплюються всі соціальні прошарки населення. Наступним принципом, що є характерним для багатьох європейських соціальних економік, є принцип соціальної солідарності. Його сутність полягає в тому, що всі громадяни рівним чином і незалежно від соціального статусу беруть участь у фінансуванні системи соціального захисту, докладаючи співмірний своїм доходам внесок» [5, с. 25].

Основоположним для фінансування «соціальної сфери в соціально-демократичній моделі служить розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого сприяє високий рівень оподаткування. Наприклад, частка витрат у ВВП Швеції становить 66 %, Данії – 61 %, Фінляндії – 56 %. Основна частина цих витрат йде на утримання об'єктів соціального призначення. Значну частку серед них становлять і трансфертні платежі, завдяки яким відбувається перерозподіл національного продукту на користь найменш забезпечених верст населення. Відмінною рисою цієї моделі є також розвинута система виробничої демократії, регулювання трудових відносин на загальнонаціональному рівні, використання дієвих засобів, що дозволяють мінімізувати рівень безробіття» [12, с. 73].

Скандинавська модель соціальної держави є найбільш успішною версією соціальної держави і має наступні характеристики:

1. **Всеохоплюючий характер.** Це виражається в широкому охопленні державною політикою соціальних прошарків у порівнянні з іншими країнами. Держава грає тут більш важливу роль, ніж ринок або громадянське суспільство.
2. **Повна зайнятість:** забезпечення державою повної зайнятості населення і/або попередження безробіття.
3. **Рівність:** політика має на меті забезпечення соціальної рівності між різними класовими, гендерними, сімейними, віковими, етнічними, релігійними та іншими групами.
4. **Універсальність:** наділення правом на отримання основних соціальних гарантій (у натуральній і грошовій формах) з широким спектром соціальних обставин і життєвих ситуацій.

5. Висока якість соціальних гарантій: соціальні послуги мають високу якість і надаються професіоналами в даній сфері.

6. Щедрість гарантій: грошові трансфери, особливо для низько-доходних груп, достатні для того, щоб забезпечити прийнятний рівень життя [43, с. 36].

Вона забезпечує стабільність та соціальну справедливість, «надаючи бізнесовій діяльності прогнозоване середовище та стабільне правове підґрунтя, сприяє поширенню в північноєвропейських країнах сильного відчуття ідентичності, належності до громади, спільної історичної пам'яті, соціальної та етнічної однорідності. Держава стає умовою визначення способу життя індивіда та знаходження його національної та соціальної автентичності. Вона сприяє втіленню гармонійного соціального ладу згідно з вимірами раціональності і передбачає відносну автономність громадянського суспільства. Вона є суттєвою характеристикою північноєвропейської моделі розвитку й протягом тривалого часу зберігає відносно егалітарне суспільство, репрезентанти якого мають не тільки відносно подібний рівень життя, але й передусім рівність можливостей, рівність життєвих шансів» [28].

Виникнення і розвиток скандинавської моделі як найбільш теоретично і практично успішного варіанту соціал-реформістської стратегії суспільних перетворень значною мірою було зумовлено унікальністю вітчизняної соціально-політичної ситуації протягом десятиліть 20-го століття. Це був своєрідний експеримент із соціальної інженерії, і, на відміну від радянського аналога, експропріація приватної власності та майже повна ліквідація власності і ринку ігнорувалися за рахунок посилення державного втручання в соціально-економічні процеси. Основним інструментом такого втручання було обрано бюджетну (фіскальну та соціальну) політику.

Скандинавська модель характеризується максимальним охопленням різних соціальних ризиків та умов життя, які потребують допомоги з боку суспільства. Переважно соціальні послуги гарантуються всім жителям країни та не залежать від зайнятості або сплати страхових внесків. Загалом, рівень соціального

захисту, що надається, є досить високим. Серед іншого, це досягається завдяки активній перерозподільній політиці, спрямованій на вирівнювання доходів.

Передумовою функціонування цієї моделі є високоорганізоване суспільство, яке базується на принципах інституційної держави загального добробуту. Система соціального захисту фінансується переважно за рахунок загального оподаткування, хоча внески підприємців та найманих працівників також відіграють певну роль. Єдиною частиною системи соціального захисту, яка відокремлена від загальної системи, є добровільне страхування на випадок безробіття, яке здійснюється профспілками.

Донедавна наймані працівники були фактично звільнені від сплати внесків на соціальне страхування і були застраховані за рахунок сплати загальних податків. Однак протягом останнього десятиліття 20-го століття спостерігалася тенденція до поступового збільшення частки працівників у фінансовій участі в системі страхування та збільшення відрахувань страхових внесків із заробітної плати. Така ж тенденція спостерігалася і щодо підприємців, що супроводжувалося значним зменшенням державних соціальних видатків.

Шведська доктрина соціальної держави, яку часто називають егалітаризмом, підносить турботу держави про своїх громадян до національного культу, забезпечуючи громадянам безпеку, надійність і захист у загрозливих ситуаціях, а також зобов'язуючи організовувати та управляти захистом. Шведи не повинні покладатися на родичів чи благодійні організації, не кажучи вже про ринок. Держава піклується про них від колиски до могили.

Фундаментальним принципом шведського соціального захисту є його універсальність, тобто те, що він охоплює всі верстви населення. Другим за важливістю принципом є принцип солідарності, який є типовим для багатьох європейських соціальних економік, але найбільш широко реалізований у Швеції. Його суть в тому, що всі громадяни, незалежно від їхнього соціального статусу, беруть рівну участь у фінансуванні системи соціального захисту, роблячи внески пропорційно до своїх доходів.

Важливу роль у цій системі відіграє держава, яка виконує функцію перерозподілу соціальних благ від найбагатших до найуразливіших громадян. Висока вартість такої системи (у Швеції одна з найвищих податкових ставок у світі) добре компенсується високою соціальною захищеністю населення, відсутністю шокуючих контрастів між багатством і бідністю, а отже, високою політичною і соціальною стабільністю.

На кінець 1960-х – початок 1970-х років припало «Золоте століття» шведської моделі, коли Швеція була третьою найбагатшою країною за рівнем національного доходу на душу населення. Економічна криза 1970-х років зачепила Швецію дещо пізніше, ніж інші західноєвропейські країни, і її наслідки стали помітними лише 1977 року, коли зросло безробіття, збільшився бюджетний дефіцит і скоротилася зайнятість у державному секторі. На початку 1990-х років безробіття досягло середньоєвропейського рівня 10-14%. Це змусило деяких аналітиків говорити про занепад шведської моделі. Соціал-демократам довелося переглянути ефективність шведської моделі держави загального добробуту та ставлення виборців до соціальної держави і подальшого розширення державного сектору.

Висновки до розділу II

Аналіз еволюції держави зі сторони розвитку її соціальних функцій дозволяє провести умовну періодизацію державотворення. Досліджуючи соціальну сутність держави, необхідно відокремлювати соціальні функції держави від проявів соціальної активності суспільства та його інститутів (церкви, громади, ієрархії, цехи, гільдії тощо). Це розрізнення важливе як для розуміння природи суспільства, так і для визначення конкретного змісту та механізмів соціальної діяльності держави.

В кінці 18 століття в Європі склалася система державного соціального захисту. Ця система характеризувалася створенням органів соціальної допомоги,

формуванням правової бази, адміністративним контролем, включаючи регіональні структури, та частковим державним фінансуванням соціальної допомоги. Цей етап характеризувався тим, що держава бере на себе відповідальність за соціальну політику, але не намагається виконувати соціальні функції безпосередньо, а лише сприяє іншим інституціям (приватним особам, громадським благодійним організаціям, благодійним громадам, місцевим органам влади, церквам тощо).

Наступний етап у розвитку соціального функціонування розпочався наприкінці 19 століття і характеризується передачею соціальних функцій від суспільства до держави. На відміну від соціалістів-утопістів, які наголошували на домінуючій цінності загального блага, соціальні функції були передані державі і підпорядковували інтереси індивіда інтересам суспільства, держава почала відігравати роль у забезпеченні соціальних цілей: ідея соціальної держави (Л. Штейн), яка з'явилася в 1850 році, існує з часів Аристотеля і розглядає державу як правильну (в якій досягається загальне благо) і неправильну (в якій реалізуються переважно приватні цілі). Соціальна держава була першою державою, яка поєднала особисті та суспільні цілі. І це не просто збіг: держава приймає цілі індивіда як свої власні.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що в широкому розумінні соціальна політика в країнах ЄС включає витрати на розвиток людського капіталу та є найважливішим чинником, що визначає одну з головних особливостей сучасних європейських суспільств – низький рівень нерівності доходів і значний рівень соціальної рівності.

Соціальна політика – це програма, що реалізується з метою забезпечення соціального захисту громадян, реалізації соціальних прав, підтримання та підвищення рівня життя. Тому природно, що соціальне право стає частиною загальної правової системи ЄС і знаходить своє відображення в основних документах ЄС, насамперед у Лісабонському договорі про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договір про заснування Європейського Співтовариства. Соці-

альне право тісно пов'язане з податковим, бюджетним та іншими галузями європейського права. Так, бюджетне планування ЄС враховує потреби соціального сектору.

На сьогодні соціальна політика ЄС значною мірою забезпечила нормативну базу на європейському рівні, включаючи мінімальні соціальні стандарти, гармонізацію систем соціального захисту та встановлення європейських норм, збалансоване національне законодавство та директиви, що захищають інтереси окремих соціальних груп (молодь, жінки, люди похилого віку, інваліди, мігранти).

Велика увага також приділяється впливу нових технологій, навколишнього середовища та виробничого середовища на людей та якість їхнього життя, включаючи культуру, освіту та дозвілля. Це не означає, що всі проблеми вирішені. Проте ЄС докладає чимало зусиль для того, щоб справжня соціальна політика ЄС, яка має міцну правову базу, відповідала масштабам і характеру сучасних соціальних проблем. Європейська соціальна модель постійно знаходиться у процесі вдосконалення, з урахуванням нових реалій суспільного розвитку. Роль соціального партнерства і надалі зростатиме, розширюватимуться його форми та учасники. Соціальний діалог покликаний мобілізувати зусилля соціальних, політичних і громадянських сил у суспільстві та відігравати важливу роль у зміцненні Європейського співтовариства як справжнього політичного союзу.

В європейських країнах робляться спроби розробити і прийняти різні інструменти для уникнення великих соціальних конфліктів і зіткнень. Це є проявом прагнення суспільства до адекватних відповідей на виклики 21 століття, одним з яких є глобальна економічна криза. Відповідь громадянського суспільства полягає в тому, що держава, бізнес та неурядові організації (громадянське суспільство в цілому та окремі громадяни зокрема) несуть однакову відповідальність за успіх економічних та соціальних перетворень, забезпечення соціальної безпеки та стабільності. Це вимагає активного використання політики компромісу та соціального партнерства за участю організацій громадянського суспільства.

Отже, незважаючи на відмінності в моделях соціальної політики, країни ЄС є переважно соціально орієнтованими державами. Різниця полягає в рівні цієї

«соціальності». Функціонування суспільного добробуту будується за безпосередньої участі держави, відповідно до уявлень суспільства про справедливість. Визначення його форми залежить від поєднання ринку та держави в економіці, тобто від обраної суспільством концепції соціально-економічного розвитку (неоліберальної чи егалітарної). Ідея своєрідного контракту, який держава наразі укладає з суспільством, виражається у вигляді певних зобов'язань держави перед суспільством, яке уклало такий контракт. Так, в обмін на податок на користь держави, який суспільство сплачує постійно і регулярно, держава гарантує суспільству фінансування, виробництво і розподіл певних суспільно значущих благ. У зв'язку з цим виникає проблема ідентифікації соціального забезпечення з точки зору його економічного змісту.

Суть процесу реформування соціальної політики ЄС на сучасному етапі полягає в серйозній модернізації соціальної сфери. Це означає перехід від пасивної до активної соціальної політики з акцентом на зайнятість, професійну підготовку, підтримку молоді, людей з інвалідністю та людей похилого віку, скорочення бідності та інші соціальні послуги. Особлива увага приділяється пенсійній реформі та реформі медичного страхування. Загалом, соціальна політика спрямована на зниження темпів зростання соціальних видатків.

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Третій розділ присвячений вивченню питання реформуванню соціальної політики задля євроінтеграції. У першому підрозділі розглянуто соціальну політику в Україні з точки зору викликів російсько-української війни. Другий підрозділ визначає основні напрями реформування соціальної політики в Україні у після-воєнному відновленні, а третій – присвячено способам її реформування в перспективі інтеграції України в ЄС.

3.1. Соціальна політика в Україні: виклики російсько-української війни

Напад РФ на Україну та введенням воєнного стану на початку 2022 року, загострили проблему надання соціальних послуг. Це пов'язано з тим, що через військові дії, які ведуться на всій території нашої країни, майже кожна людина, сім'я та дитина опинилися в складних життєвих обставинах та постраждали від військової агресії, тому потребують соціальної підтримки з боку держави.

За оцінкою KSE, «збитки, завдані житловому фонду, станом на листопад 2022 року склали 52,5 млрд доларів США, що становить 38,6% від загального обсягу збитків. Пошкоджене житло: 126,7 тис. приватних будинків, 16,8 тис. житлових будинків, майже 300 гуртожитків» [50].

Кількість «офіційно зареєстрованих ВПО зросла під час повномасштабного вторгнення з 1,5 млн до 4,9 млн осіб. Проте фактична кількість може бути значно більшою, оскільки не всі реєструються як ВПО. Це пояснюється порівняно низьким матеріальним забезпеченням та необхідністю перереєструватися у військкоматах для чоловіків. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), у грудні 2022 року кількість ВПО оцінювалася в 5,6 млн» [54]. На лис-

топад 2023 року в Україні на реєстрації залишилося 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб у цілому, з них 2,6 мільйона осіб щомісяця отримують соціальні виплати.

За оцінками ООН, «станом на листопад 2022 року за кордоном залишилися 7,6 млн українців, які виїхали з України після 24 лютого. Близько 2,8 млн осіб перебували в Росії та Білорусі, частково через примусову депортацію з тимчасово окупованих територій. Кількість українців, які отримали тимчасовий захист у країнах Європи, оцінюють у 4,9 млн осіб, переважно це жінки з дітьми (87% від усіх) та люди похилого віку. Водночас, ще у вересні 2022 року Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн заявила, що 5 млн із 8-ми млн українців, які втекли з України до ЄС, уже повернулися додому [35].

За оцінками Світового банку, «понад 20% українців є бідними. Згідно зі звітом ООН, станом на грудень потребували допомоги 17,7 млн осіб. Із них 9,3 млн людей потребують продовольчої допомоги та засобів до існування, 14,5 млн в Україні, за оцінками, потребують медичної допомоги, а близько 16 мільйонів людей в Україні потребують допомоги в забезпеченні водою, предметами санітарії та гігієни. Повномасштабна війна Росії проти України призвела до зростання інфляції, що знижує купівельну спроможність домогосподарств. У грудні 2022 року інфляція споживчих цін сягнула 26,6% у річному обчисленні порівняно з груднем 2021 року. Ціни на продукти харчування зросли на 34,4% в річному обчисленні, що найбільше погіршує становище бідніших домогосподарств. Водночас ціни на транспорт, передусім за рахунок бензину, зросли на 42,9% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, зокрема через те, що російська армія здебільшого зруйнувала нафтопереробні заводи та сховища палива. Проте інфляцію вдалося стримати рішенням уряду про підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги» [39].

Україна зараз зазнає значних обмежень у бюджеті, але все одно продовжує фінансувати систему соціального забезпечення та підтримувати стійкість економіки. Під час війни уряд зосередився на діджиталізації, щоб покращити доступ українців до соціальної допомоги. Було реалізовано такі ініціативи: для допомоги

внутрішньо переміщеним особам (ВПО) було спрощено реєстрацію, надано фінансування для підтримки ВПО та, за можливості, надано житло.

Існуючі схеми соціального забезпечення були збережені, але охоплення скоротилося через міграційні, бюджетні обмеження. Впроваджено систему електронного врядування для координації благодійності та підтримки різних ініціатив. Впроваджено систему електронного врядування. Скорочено допомогу по безробіттю для стимулювання пошуку роботи.

Соціальна політика України продовжує балансувати між підтримкою постраждалого від війни населення та фінансовими обмеженнями, зосереджуючись на існуючих програмах соціального захисту та допомозі, що базується на доходах. Зовнішня міграція принесла короткострокові вигоди, але також спричинила довгострокові проблеми. Міжнародна підтримка, включаючи фінансову, військову та гуманітарну допомогу, необхідна Україні для подолання наслідків війни, проведення реформ і підготовки до членства в ЄС.

В Україні діє система соціального страхування (SSN), в якій багато виплат все ще надаються за категоріями. За даними Світового банку, очікується, що до 2022 року видатки на соціальне страхування сягнуть 3% ВВП, а майже половина населення буде охоплена тією чи іншою програмою соціального захисту. За оцінкою, ці програми мають слабкі місця в охопленні, гендерній нерівності, комплексності та адекватності виплат. Багато програм досі не враховують рівень доходу бенефіціарів. Наприклад, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами покликана вирішити проблему зниження народжуваності і тому виплачується однаково всім сім'ям. Крім того, існують виплати для людей з інвалідністю, прийомних батьків, багатодітних сімей та людей похилого віку. Водночас, програма допомоги малозабезпеченим сім'ям, також відома як програма гарантованого мінімального доходу (ГМД), ефективно спрямована на підтримку бідних.

У 2021 році фінансування програми становило 10% від загального бюджету програм соціального захисту з меншим охопленням. Іншою програмою соціального захисту, яка поширюється на більшу кількість домогосподарств і бі-

льше фінансується, є житлово-комунальні субсидії (ЖКГ). Фінансування житлово-комунальних послуг становить приблизно 20% бюджету соціального захисту. Інші менші програми включають виплати соціальної допомоги самотнім матерям та самотнім батькам, фінансовий стан яких також підлягає перевірці на відповідність критеріям необхідності. Основна частина бюджету соціального захисту спрямовується до пенсійних фондів, які забезпечують виплату пенсій пенсіонерам.

Головними причинами «недостатньої націленості соціальних програм на найуразливіші верстви населення традиційно є канали формування так званих помилок включення та виключення. Завжди є бажаючі неправомірно отримати допомогу в умовах обмеженої можливості перевірки дійсного рівня їхньої необхідності. А з іншого боку, – значна кількість дуже вразливих не подається у соціальні програми внаслідок непоінформованості або неспроможності, коли працівники соціальних служб з різних причин не можуть залучити їх до програм. Україна у довоєнних реаліях мала саме такі ключові причини низької націленості соціальних програм на вразливих. І якщо ще десять – п'ятнадцять років тому основну роль відігравав перший чинник – неправомірне входження до програми, то в останні роки дедалі гостріше поставала проблема наднизького охоплення цільових контингентів адресними програмами соціального захисту» [41, с. 87].

2022 року уряд визначив своєчасне фінансування системи соціального захисту одним із своїх пріоритетів. Водночас було збережено плани щодо підвищення прожиткового мінімуму та низки соціальних виплат. Однак через бюджетні обмеження у 2023 році уряд зберіг прожитковий мінімум на рівні грудня 2022 року, незважаючи на очікувану інфляцію.

У ці складні часи Міністерство соціальної політики України оперативно готує та приймає важливі нормативно-правові документи. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», одним із факторів, що спричиняють складні життєві обставини, є шкода, завдана внаслідок воєнних дій, збройного конфлікту та тимчасової окупації. Верховною Радою України прийнятий Закон України

«Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» від 14.04.2022 р. № 2193-IX⁷. Зокрема в Законі України «Про соціальні послуги» внесено такі зміни відповідно до воєнного стану:

- «особливості порядку організації надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади (або на регіональному рівні) у разі введення надзвичайного стану або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях);

- умови надання статусу малозабезпеченої особи, а саме зменшений період підрахунку середньомісячного сукупного доходу з півроку до кварталу, який передує місяцю, що є попереднім до місяця звернення за наданням соціальних послуг;

- право приймати рішення надавачем соціальних послуг державної/комунальної власності у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях про невідкладне надання соціальних послуг екстрено (кризово) особам різного віку та їх сім'ям у разі наявності загрози їх життю чи здоров'ю;

- надсилання надавачами соціальних послуг підтвердних актів про надання вищезазначених соціальних послуг до відповідного структурного підрозділу з питань соціального захисту населення уповноважених органів системи надання соціальних послуг» [13].

Таким чином, правове регулювання надання соціальних послуг на даному етапі розвитку країни спрямоване на створення адресної, якісної та комплексної підтримки вразливих категорій населення. Окремої уваги заслуговує реформа децентралізації послуг, тобто організаційних структур надання соціальних послуг населенню об'єднаних територіальних громад. Однак виклики сьогодення, а саме ситуація воєнного стану в Україні через агресію РФ, спрямовують увагу держави на швидке реагування, гнучке прийняття рішень та швидкий перегляд державного регуляторного законодавства у сфері організації та надання соціальних послуг. Подальший розвиток системи соціальних послуг в умовах війни має бути

спрямований на виявлення соціальних потреб вразливих верств населення, розробку та вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, механізмів організаційного та фінансового забезпечення таких послуг, а також моніторингу та оцінки якості соціальних послуг.

3.2. Соціальна політика України у післявоєнному відновленні

Повноцінно Україна може розпочати процес реформування системи соціальних послуг та перетворення її на систему соціальної підтримки, орієнтовану на людину тільки після перемоги над російською агресією. Формування сучасної державної політики має базуватися на міжсекторальному підході, сучасних знаннях та стандартах ЄС. Стереотипи щодо людей з інвалідністю, ветеранів та ветеранок мають бути подолані, а всі групи мають бути включені в процес реформування.

Довоєнний період характеризувався низкою проблем у системі соціальної допомоги, головною з яких була недостатня адресність соціальних програм для вразливих верств населення. Показники охоплення, адресності, ефективності та зниження рівня бідності подекуди свідчили про те, що більшість програм були вкрай неефективними, незважаючи на те, що розмір фондів соціальної допомоги постійно збільшувався. У такій ситуації вразливі верстви населення практично не відчували позитивного впливу від більшості програм соціального захисту. Поєднання оцінок масштабу багатовимірної вразливості з оцінками адресності існуючих програм соціального захисту дає змогу розробити програми соціального захисту, спрямовані на більш вразливі групи населення.

Часткові коригування правил та обмежувальних факторів окремих програм, які періодично відбувалися протягом останнього десятиліття, не вирішили проблему і свідчать про необхідність докорінного реформування. Сьогодні очевидно, що війна вже внесла свої корективи в систему соціальної допомоги. Війна

призвела до двох основних змін у системі соціальної підтримки: значного скорочення фінансової спроможності держави та значного збільшення осередків глибокої вразливості, які критично потребують допомоги внаслідок бойових дій, а також збільшення людей з інвалідністю (військових та цивільних).

У своїй програмі післявоєнної відбудови Міністерство соціальної політики оголосило про намір реформувати систему соціальної допомоги. Це означає запровадження єдиної адресної системи, яка замінить низку існуючих схем. Однак, хоча такий підхід є прогресивним, просте запровадження нової програми не вирішить ключових проблем системи соціальної допомоги. Потрібні комплексні заходи. Окрім зміни правових норм, необхідно розробити конкретні механізми. Для цього потрібні реформи, що включають модельні розрахунки, з науковим обґрунтуванням прогнозу результатів за різними сценаріями та вибором найкращого варіанту.

Сталість людського капіталу значною мірою залежить від здатності держави виконувати свої соціальні зобов'язання. Ефективність стратегічного підходу до реалізації цього завдання залежить від того, наскільки змістовно і соціально ефективно вона зможе відповісти на потреби українського суспільства в цій сфері. Ці запити включають забезпечення соціальної справедливості, рівного доступу до базових соціальних благ (безпека, охорона здоров'я, житло, освіта, належний соціальний захист), усунення значних розривів у соціально-економічному розвитку різних соціальних груп, підвищення соціальної довіри та соціальної згуртованості в суспільстві. Реалізація цих вимог передбачає формування нової якості людського життя, що потребує вдосконалення інституційних засад соціального розвитку, збільшення інвестицій у людський капітал та розвиток соціальної інфраструктури. Таким чином, відновлення людського капіталу є комплексним завданням, яке потребує міжвідомчого та багаторівневого підходу, а також колективних зусиль влади, громадськості та бізнесу. Участь громадянського суспільства в державно-приватному партнерстві, спонсорстві, філантропії, волонтерстві та соціальній політиці необхідно підтримувати та заохочувати.

Нова соціальна політика покликана, «насамперед, змінити парадигму взаємовідносин влади й суспільства, забезпечити перехід до більш прагматичних та ефективних відносин між ними, виконуючи соціально компенсуючу роль для ослаблення соціальних протиріч та «амортизування» конфліктів і формуючи в Україні доброзичливу, партнерську, людино орієнтовану модель взаємодії органів влади та місцевого самоврядування, мешканців регіону, громадських організацій, бізнесу у сферах зайнятості, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, культури, фізичної культури та спорту» [15, с. 129].

Об'єктами «нової соціальної політики мають стати загальнодержавні сфери (охорона здоров'я, освіта, культура, фізична культура та спорт), окремі категорії населення (молодь, люди працездатного віку, люди поважного віку) та окремі соціальні групи (малозабезпечені, особи з інвалідністю, ветерани війни, внутрішньо переміщені особи тощо). При розробці стандартів нової соціальної політики необхідно брати до уваги цілісну систему соціально-економічних і політичних відносин держави. Особливість соціальної сфери полягає в тому, що вона не породжує додаткової вартості, а отже, потребує зовнішнього фінансування, яке зазвичай надходить з-за її меж. Забезпечення соціальної стабільності через мінімізацію соціальних ризиків стає неможливим без міцної економічної бази» [15, с. 129].

До повномасштабної війни «Україна витратила значно вищу частку ВВП на соціальний захист (6,1%), ніж інші країни регіону. Попри те, що ця частка була збільшена до 8,2% у 2022 р., за нашими прогнозами на 2023–2024 рр. Вона повернеться на довоєнний рівень (6–7%). Внаслідок зростання кількості осіб, які потребують державної підтримки (сьогодні близько 72% населення прямо або опосередковано отримують принаймні один вид соціальних виплат), це складе значну проблему для забезпечення виконання державою соціальних зобов'язань» [58].

У новій соціальній політиці соціальний захист більше не повинен трактуватися як засіб розподілу багатства або допомоги бідним, а акцент має бути зміщений від надання споживчих товарів громадянам України до самодопомоги.

Старшому поколінню буде важко адаптуватися до сьогоденних суворих реалій, і тому більш звичні форми державної соціальної допомоги мають бути збережені протягом перехідного періоду. Однак ця допомога має бути спрямована на те, щоб допомогти тим, хто її потребує, перестати бути утриманцем і стати відповідальним за себе. У цьому контексті сама соціальна політика має бути іншою - освітньою, науково-технічною та контрольованою.

Нова соціальна політика «має бути спрямована не тільки на вразливі соціальні групи непрацюючого населення, але й на зайнятих у суспільному виробництві сприяння механізмам висхідної соціальної мобільності та формування соціального ліфта для всіх груп населення» [47].

Саме для цього «державна мусить всіляко мотивувати людей працездатного віку до більшої економічної активності, а молодому поколінню надавати допомогу в отриманні навиків адаптації до самостійного дорослого життя, конкурентоспроможності, віри у власні сили та здібності. Сьогодні залишається висока частка безробітних серед молоді – понад 22% за станом на серпень 2023 року» [48].

Водночас бракує фахівців, які мають надавати безпосередні соціальні послуги. Соціальна та економічна інклюзія «срібного віку» залишається важливим викликом. Зокрема, Україна є однією з 30 країн з найвищою часткою людей похилого віку у віці 60 років і старше. Згідно з демографічними прогнозами, до 2030 року частка людей віком 60 років і старше становитиме понад 26% від загальної чисельності населення, у віці 65 років і старше – 20% від загальної чисельності населення.

Потрібна також гармонізація національного законодавства відповідно до вимог ЄС, реформування сектору соціальних послуг для створення персоналізованої та справжньої системи соціальної підтримки та послуг для людей з інвалідністю, ветеранів; відмовитися від «медичного» розуміння інвалідності (як того вимагає ратифікована Україною Конвенція про права осіб з інвалідністю) і перейти до моделі, заснованої на правах людини, де людина, її повноцінне життя та гідність є центральним елементом; залучення кінцевих отримувачів пільг та

послуг до формування державної політики, тобто обов'язкове врахування думки тих, на кого ця політика поширюється. Побудова системи реабілітації та реінтеграції замість укоріненого уявлення про те, що ветерани та особи з інвалідністю мають лікуватися в інтернатах, санаторіях та лікарнях і бути «схованими» від суспільства. Забезпечити включення зобов'язання щодо відновлення доступної та інклюзивної інфраструктури до плану відбудови України, а також розглянути інші питання, пов'язані із забезпеченням того, щоб усі люди, незалежно від їхньої інвалідності, могли користуватися вільними та рівними правами в українському суспільстві.

Ці реформи – це насамперед захист цінностей абсолютно кожної людини. Це має бути основою політики. І це не має бути просто благодійність чи співчуття. Соціальна політика – це не жалість, це інклюзивний підхід, орієнтований на людину та її права.

Наразі уряд має на меті покращити якість та обсяг соціальних послуг, а також змінити підхід до їх надання. Соціальна допомога - це не лише про грошові виплати; метою допомоги повинно бути подолання складних життєвих обставин. Тому необхідний комплексний підхід, за якого соціальні працівники визначають, якої підтримки потребує людина, і, за необхідності, залучають цілу низку служб і відомств, у тому числі органи соціального захисту, навчальні заклади, служби зайнятості та центри правової допомоги. Наразі інтегроване надання соціальних послуг в українських громадах практично відсутнє.

Потреба в соціальній допомозі зростатиме в майбутньому, але держава майже не має на це коштів. Це пов'язано з тим, що значні руйнування потребують коштів на відновлення, а бізнес у зруйнованих східних та південних регіонах країни більше не може сплачувати податки. Тому необхідно знайти більш ефективні способи надання допомоги. Одним із пріоритетних напрямків є запровадження єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги та покращення контролю за виплатами. Кроки в цьому напрямку вже були зроблені шляхом створення єдиної соціальної інформаційної системи, але процес все ще триває. Комплексний під-

хід до соціальних послуг та їхнього поєднання з грошовою соціальною допомогою має бути більш ефективним у подоланні складних життєвих обставин. Іноді замість прямого державного забезпечення потрібні профорієнтація, перевиховання та якісна реабілітація в медичних закладах і спільнотах психологічної підтримки.

Підвищення рівня зайнятості також вимагає комплексного підходу, який дозволить якомога більшій кількості людей вийти на ринок праці. Дискримінація за віком, статтю та всі інші форми дискримінації повинні залишитися в минулому. Не слід забувати, що різні вразливі групи суспільства потребують різних політичних заходів. Наприклад, люди з інвалідністю потребують можливостей для перенавчання, соціальної підтримки під час працевлаштування, без бар'єрного транспорту тощо. І все це не повинно існувати на папері. Враховуючи, що значна частина працездатного населення та дітей виїхали з України, для відновлення країни вкрай важливо підвищити економічну активність населення та забезпечити якомога більшу кількість людей можливостями для працевлаштування. Наразі фундаментальних реформ на ринку праці не відбулося.

Майбутнє пенсійної системи також залишається невизначеним. Відтік багатьох людей з України погіршив і без того несприятливі демографічні перспективи. Незважаючи на своїх прихильників, запровадження обов'язкової накопичувальної системи піддавалося жорсткій критиці з боку багатьох експертів через відсутність ринку цінних паперів та інвестиційних можливостей для пенсійних фондів. Це замкнене коло не вдавалося розірвати протягом 20 років, а зараз ситуація ще більше ускладнилася.

Найближчим часом Україна потребує ефективних методів соціальної підтримки, заснованих на реальних даних і потребах вразливих груп населення. Це включає в себе фінансову підтримку найбільш соціально вразливих груп населення, заходи фізичної та психологічної реабілітації. Реформи ринку праці необхідні для підвищення рівня зайнятості та стабільності пенсійної системи. Ці реформи необхідні для відновлення України і потребують визнання та підтримки з боку уряду, громадськості та бізнесу.

Сучасна Україна потребує соціальної політики, яка пов'язує індивідуальні та колективні цінності і цілі з колективним і спільним благом народу. Така політика забезпечить поєднання ліберальних принципів приватної ініціативи та підприємництва з комунітарними цінностями соціальної солідарності та взаємної соціальної відповідальності громадян, підприємств, суспільних інституцій та держави. Лише така політика може бути справді публічною, відображати національні інтереси, акумульовані владою в умовах максимальної прозорості, за широкої підтримки громадянського суспільства. Демократизації соціальної політики сприяло б залучення громадян і незалежних експертів (професіоналів) до розробки конкретних питань соціальної політики, а також створення мережі громадських і національних комісій, рад і комітетів на всіх рівнях влади для контролю за виконанням прийнятих рішень.

Всі ці проблеми, як видається, знаходять своє вирішення в рамках нової соціальної політики, покликаної подолати тривалу інституційну кризу, усунути надмірну нерівність, відродити українське суспільство та успішно інтегрувати його в європейське співтовариство.

Отже, головною метою нової соціальної політики країни є відновлення та примноження людського капіталу шляхом створення сприятливого середовища в країні. Стратегічними напрямками нової соціальної політики є відновлення довіри населення до політики держави, спрямованої на покращення життя людей; трансформація соціальної сфери в нову модель, що базується на розумінні людського капіталу як фактору соціально-економічного розвитку; сприяння ефективній зайнятості та створенню нових робочих місць; винагорода, оподаткування та соціальне страхування; комплексна трансформація підходів до комплексна трансформація підходів; забезпечення реальної ефективності соціальних видатків; мобілізація зусиль суспільства, бізнесу та влади на підвищення якості життя.

Загалом, нові концепції соціальної політики не повинні обмежуватися заохоченням безкоштовної допомоги або пасивного очікування допомоги. Нові концепції соціальної політики повинні відроджувати та заохочувати почуття відпо-

відальності за власну долю, створювати та відновлювати мотивацію до такої роботи. Створити відносно рівні «стартові можливості» для всіх членів суспільства. Для цього суспільство має створити економічні, організаційні, правові, фінансові та інші умови для самопізнання, розуміння людиною своєї ролі та позиції у захисті своїх прав і невід'ємних життєвих інтересів, шляхів самореалізації та самоствердження, взаємодії з іншими суб'єктами соціального захисту.

3.3. Реформування соціальної політики в перспективі інтеграції України в ЄС

Стратегічним напрямом зовнішньої політики України є «інтеграція до Європейського Союзу, що передбачає наближення до політичних, юридичних, економічних та соціально-культурних стандартів ЄС. Процес реформування дозволить підвищити рівень життя населення, шляхом досягнення соціальної справедливості. Однак, сьогодні в Україні існують проблеми соціального, політичного та економічного характеру, від результативності вирішення яких залежить успішність курсу на євроінтеграцію та подальший розвиток держави загалом» [33, с. 8].

Процес реформ в Україні «все більшою мірою набуває соціальної орієнтації, відповідно до європейських стандартів, що дасть змогу створити найкращі умови для життєдіяльності людей і досягти соціальної справедливості. Саме в соціальній сфері проявляється сутність соціальної політики держави, реалізується соціальний захист і соціальні права людини. Отже, ефективне функціонування соціальної сфери є одним із пріоритетних завдань на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави в контексті євроінтеграції» [29, с. 344].

Ще перший міністр закордонних справ незалежної України А. Зленко висловлював думку, що: «Євроінтеграція – це не лише зовнішня політика. Те, що відбувається в середині країни, це одне з головних гальм, яку стримує наші євроінтеграційні процеси» [1].

Л. Шерек, заступник посла і міністр-радник посольства Польщі в Україні, який вважав, що Україна повинна прагнути до підвищення рівня життя своїх громадян, а не до інтеграції в ЄС: «Це організація, якої в майбутньому може і не бути, тому що світ змінюється і вона може трансформуватися в іншу організацію. Але головне, щоб рівень життя в країні був високим» [1].

Лі Тернер зазначив в інтерв'ю: «ми послідовно підтримуємо надання Україні перспективи членства в ЄС. Ми вважаємо, що Україна є європейською країною, у неї має бути право подати заявку на членство і вступити в ЄС, якщо це відповідатиме необхідним умовам. Якщо бути відвертим, зараз є країни, такі як Великобританія і деякі нові члени ЄС, які дуже хочуть, аби Україна вступила в Європейський Союз якнайшвидше» [31].

Водночас, Лі Тернер зазначив, що деякі країни все ще потребують достатнього переконання, щоб переконатися, що Україна серйозно налаштована на проведення реформ, необхідних для членства в ЄС. Він пише, «щоб перемогти в цій суперечці, Україні необхідно продемонструвати конкретні дії щодо проведення реформ в різних галузях, зокрема в управлінні, боротьбі з корупцією, судовій системі» [31].

Більшість експертів вказують на три основні причини, які гальмують інтеграцію України до ЄС: «низький рівень економічного розвитку і недостатні темпи реформ (92 %), високий рівень корупції (90 %), недосконалість податкової політики і нестабільність господарського законодавства (90 %)» [22].

Підтримка процесу реформ в Україні «здійснюється Європейським Союзом з 1992 р. такими інструментами співпраці, як: субсидії (безповоротне фінансування) в рамках національних, цільових і міждержавних програм ТАСІС; спеціальні програми під егідою ТАСІС, які координують діяльність в Україні, через співпрацю з іншими міжнародними інституціями» [45].

Одним із пріоритетів європейської інтеграції є приведення соціальної політики України у відповідність до стандартів ЄС. Це передбачає проведення реформ у цій сфері за активного залучення інституцій та програм ЄС, зокрема у сферах страхування, охорони праці, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення

та політики зайнятості. У цьому контексті важливо відзначити, що Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію та має намір укласти міжнародну угоду про координацію систем соціального забезпечення громадян України, які працюють у державах-членах ЄС.

Визначення потенціалу розвитку соціальної держави в сучасному українському суспільстві вимагає переосмислення сутності та змісту державної соціальної політики, яка сьогодні практикується в усьому світі. На практиці це означає спроби поєднати концепції «соціальної держави» та «соціального менеджменту» у практиці соціального забезпечення та захисту. У нових історичних умовах, тобто в умовах глобального ринку, соціальна відповідальність держави пов'язана з наданням населенню певних законодавчо регламентованих соціальних благ, тобто соціальних мінімальних гарантій. Держава все більше звільняється від вузьких адміністративних функцій, пов'язаних з розподілом коштів на рівні кінцевого споживача, і зосереджується на регулюванні інституційних взаємодій у соціальній сфері. Однак це не зменшує обсяг повноважень держави як гаранта збалансованої соціальної політики та суб'єкта соціальної місії, а навпаки, розширює їх. З одного боку, держава підтримує та управляє загальними правилами гри, не втручаючись у процес соціальної саморегуляції у вирішенні проблем соціального захисту та підтримки населення. З іншого боку, держава визначає пріоритетні напрями збалансованої соціальної політики та розробляє методи бюджетного фінансування соціальних програм.

Зміна ролі держави в координації системи інституційних відносин визначається, насамперед, необхідністю ефективного управління на всіх рівнях реалізації соціальної політики, а також появою додаткових недержавних інституційних підсистем соціальної підтримки, тобто таких, що вирішують соціальні проблеми на основі громадських соціальних ініціатив. Це проявляється у створенні альтернативних мережевих технологій вирішення соціальних проблем на основі громадських соціальних ініціатив. Основною особливістю сучасного етапу є пошук та розвиток ринково-адаптивних технологій взаємодії держави (організацій,

які «традиційно» займаються соціальними проблемами) і недержавних організацій (громадських організацій, альтернативних ініціатив, благодійних фондів), які забезпечують нову якість управління в соціальній сфері. Такі інституційні структури слід розглядати як вдосконалений інструмент фіксації актуальних соціальних прагнень та суспільних очікувань, а також як процес їх об'єктивації в ефективну технологію соціального управління, що відповідає принципам «раціонального соціального менеджменту», тобто є низьковитратною та ефективною. Включення нових інституційних структур у сферу соціальної політики може також призвести до зміни традиційних процедур прийняття змістовних рішень через легітимізацію та розвиток громадської експертизи, що дозволить враховувати нові соціальні ініціативи та філантропічну підтримку з боку бізнесу. Зрештою, це означає значне збільшення широти та обсягу соціальної підтримки в суспільстві. Головним чином тому, що мережі охоплюють соціальні групи, які не «покриваються» традиційними формами підтримки.

Сьогодні, «соціальна політика України характеризується політичною невизначеністю. Недотримання прав людини, відсутність повної свободи засобів масової інформації, постійні зміни в напрямках зовнішньої політики, відсутність досконалого законодавства тощо заважають утвердженню України як демократичної держави. В таких умовах соціальна сфера лишається слабо розвиненою. Важливим чинником соціального забезпечення є соціальна безпека людини, яка включає рівень та якість життя. Крім того, на рівень соціальної захищеності суспільства впливає соціально-економічний розвиток країни» [18, с. 6].

Н. Пігуль зазначає, що «Україна за економічними характеристиками значно відстає від країн-членів ЄС. Ключовими показниками, що відображають стан соціальної політики держави є ВВП на душу населення та Індекс людського розвитку. Обсяг ВВП на душу населення в Україні дорівнює 3862 доларів, в той час як середнє значення в ЄС – 32125 доларів. Індекс людського розвитку в Україні становить 0,734, що відповідає 83 позиції з 187 країн» [29, с. 345].

В. Грузєва пише, що «в умовах соціально-економічної кризи посилились негативні тенденції в усіх сферах життя суспільства: загальний низький рівень

життя, прогресуюче безробіття, демографічна криза, соціальна незахищеність більшої частини населення» [8].

Звертаючи увагу на «курс України на євроінтеграцію, доцільно адаптувати певний досвід європейських країн до національних реалій з метою розвитку соціальної сфери. Впровадження у соціальну сферу європейських стандартів забезпечить підвищення рівня життя населення, що позитивно вплине на соціально-економічну ситуацію в Україні. Тож в цих умовах, пріоритетним є реформування соціальної сфери, початок якому вже покладено. Беручи до уваги курс України на євроінтеграцію, доцільно адаптувати певний досвід європейських країн до національних реалій з метою розвитку соціальної сфери. Впровадження у соціальну сферу європейських стандартів забезпечить підвищення рівня життя населення, що позитивно вплине на соціально-економічну ситуацію в Україні» [23, с. 124].

Система соціальної політики України потребує значної адаптації до соціальних стандартів ЄС та суттєвої модернізації. Сучасна історія демонструє найбільш ефективний шлях побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, яка є єдиним способом побудови розвиненої соціальної держави. У цьому контексті необхідно прискорити модернізацію механізмів реалізації соціальних функцій держави відповідно до нових реалій та з орієнтацією на збереження раніше досягнутих стандартів і їх розвиток. Соціально орієнтована змішана ринкова економіка характеризується розвиненою системою ринкових відносин, пов'язаних з послідовним і свідомим державним регулюванням економіки, підприємницькою економікою та її соціальною спрямованістю.

У соціальній державі соціальна політика виконує такі головні функції: захисну (пряма підтримка доходів малозабезпечених), активну (створення умов для трудової діяльності, підвищення мотивації до праці, розширення споживчого попиту, розв'язання соціальних протиріч, соціальна солідарність) та конструктивну (розвиток індивідуальних здібностей, підвищення освітніх і культурних стандартів, підтримка здоров'я).

Ефективність ринку гарантує позитивну функцію соціальної політики, тоді як захисну та конструктивну функцію, спрямовану на задоволення соціальних потреб людей, гарантує економічне зростання. Таким чином, ефективна реалізація соціальної політики вимагає, з одного боку, економічного зростання, а з іншого - гарантується ним. Цю позицію підтримує Світовий банк, експерти якого стверджують, що економічний розвиток має передувати соціальному. Загалом, економічний і соціальний розвиток розглядається як подвійне завдання, і найбільш ефективною є та політика, яка гарантує зростання за цими двома параметрами.

До нових функцій, що «відображають перехід до соціальної держави, слід віднести:

- обмежувальну функцію. Ця функція виявляється стосовно панівних класів і за допомогою її вирішуються такі завдання, як обмеження монополізації, регламентація трудових відносин, регулювання економіки, концентрація коштів на соціальні програми і потреби;

- забезпечувальну функцію. Ця функція виявляється при вирішенні таких завдань, як соціальне страхування, соціальне забезпечення, надання можливостей здобуття освіти;

- гарантуючу функцію. Даючи гарантії і закріплюючи їх на конституційному рівні у вигляді системи прав людини і громадянина, держава, по суті стає боржником людини, надаючи їй право не просто отримувати допомогу від держави, але отримувати її гарантовано» [46].

Перед соціальною політикою в Україні стоять найважливіші завдання зупинити соціальну деградацію, зберегти ефективні механізми та соціальні стандарти минулого, модернізувати механізми реалізації соціальних функцій та адаптувати соціальну сферу до ринку. Соціальна політика має бути зорієнтована на зміцнення статусу особистості.

Таким чином, освіта, професія, можливості набуття власності, досягнення високого рівня матеріального добробуту, накопичення заощаджень та отримання гарантій, які не знищуються інфляцією, також є важливими напрямками

соціальної політики. Лише за умови економічної самостійності та максимальної незалежності від державної «соціальної опіки» громадянин перетворюється з «соціального підданого» на вільну людину. Розмір сфери соціального забезпечення повинен не розширюватися, а навпаки, зменшуватися зі зростанням суспільного багатства і добробуту громадян. Соціальна благодійність з боку держави є тимчасовим явищем, пов'язаним з бідністю значної частини населення, яка не може підтримувати власний добробут.

Стратегічними цілями соціальної політики вважаються: досягнення конкретних поліпшень економічного становища та умов життя людей; забезпечення ефективної зайнятості населення; підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; гарантування конституційних прав населення у сферах праці, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, культури, житла; переорієнтацію соціальної політики на сім'ю, забезпечення прав і соціального захисту сім'ї, жінок, дітей та молоді; нормалізацію та покращення демографічних тенденцій.

У свою чергу, для досягнення цих цілей необхідно:

– відновити роль трудових доходів як основного джерела національного грошового доходу і найважливішого стимулу розвитку виробництва та підвищення трудової активності працівників. Як відомо, в період виборчих кампаній соціальна політика в основному спрямована на підвищення пенсій та інших соціальних виплат. Як наслідок, частка соціальної допомоги та інших поточних трансфертів у національному доході зросла, тоді як частка заробітної плати зменшилася, фактично досягнувши 44,4% ВВП. В результаті доходи найманих працівників та отримувачів соціальних виплат зрівнялися. Це не тільки знизило стимули до праці, але й посилило внутрішній фінансовий дисбаланс. Розрив між доходами (внески роботодавців, працівників та інших осіб) та видатками (соціальні виплати) пенсійних фондів збільшився, оскільки зросли соціальні виплати до пенсійних фондів. Іншими словами, підвищення пенсій призвело до необхідності субсидування пенсійних фондів з державного бюджету, що частково перетворило їх на своєрідну філію Пенсійного фонду.

- забезпечити справедливий розподіл доходів шляхом удосконалення режимів оподаткування доходів фізичних осіб і майна та запровадження ефективного контролю за реальними доходами;

- посилити адресність соціальної допомоги малозабезпеченим громадянам на основі врахування економічного стану сім'ї та декларативного принципу надання допомоги;

- забезпечити стабільне фінансування соціальної сфери та соціальних програм, гарантувати доступ до охорони здоров'я, соціальних послуг, освіти, культури та відпочинку для всіх громадян.

Як відомо, за часів адміністративно-командної планової економіки Радянського Союзу економічні відносини майже повністю визначалися тим, що тоді називалося державною формою власності. Хоча ці відносини мали деякі важливі соціальні елементи, вони були замінені бюрократією, нерівністю та низькою якістю життя.

У пострадянській Україні наприкінці 1990-х - на початку 2000-х років вектор діяльності політиків, які домінували у прийнятті рішень у соціальній сфері, вирішальним чином формувався під впливом хвилі неоконсерватизму, що прийшла переважно зі США та Великобританії. Концепція реформ спочатку базувалася на необхідності підвищення ефективності економічної системи. При цьому соціальна сфера розглядалася як елемент загальної економічної стратегії. Критерії ефективності були на боці економічних чинників, тоді як стан і динамізм соціальної сфери підлягали обмеженням. Незважаючи на численні декларації про «соціально орієнтовану економіку» та «соціальну державу», розвиток соціальної сфери навіть не згадувався як мета реформ. Фактично, розглядався лише один аспект: можливість запобігання серйозній соціальній кризі. На відміну від багатьох національних економік, що реформуються, той факт, що більшість домогосподарств в Україні не мають матеріальних і фінансових ресурсів для адаптації до нової соціально-економічної ситуації, взагалі не брався до уваги. Більше того,

одним з елементів «шокової терапії» стала конфіскація всіх заощаджень домогосподарств і підприємств у перші місяці 1992 року в результаті звільнення цін, без компенсації вкладів у банках і ощадних касах.

Соціальна політика в перший період існування пострадянської України являла собою поєднання слабких демократичних тенденцій та посилення неоліберальних (точніше, неоконсервативних) тенденцій. Демократичні заходи у сфері соціально-економічної політики включали безкоштовну приватизацію житла, надання сімейних земельних ділянок та багато інших заходів, які принесли користь більшості населення. Таким чином, реформи перехідного періоду призвели до трансформації існуючих економічних відносин і появи різних форм власності, але їх соціальна складова була зменшена.

Ефективна зайнятість є ознакою економічного процвітання та передумовою підвищення добробуту населення. З іншого боку, в останні роки ефективність використання робочої сили в Україні катастрофічно знизилася, зросло безробіття та з'явилося явище прихованого безробіття. Серйозною проблемою стало безробіття висококваліфікованих фахівців (техніків, викладачів, лікарів, науковців тощо), які втратили роботу в період реформ або перейшли на роботу, яка стала необхідною в ринкових умовах. Розуміння серйозних недоліків у соціальній сфері та причин несприятливого розвитку загальної економічної ситуації в Україні спонукало до розробки нових підходів у цій сфері та системних змін у моделі соціальної політики.

Побудова та існування соціальної держави «можливі тільки за наявності у країні потужної економічної бази, що дає змогу здійснювати заходи для перерозподілу доходів, не погіршуючи істотно становища власників і не гальмуючи розвиток виробництва. На жаль, наразі Україна не входить до числа таких країн. За ВВП у 2018 році Україна зайняла передостаннє місце серед країн Європи, випереджаючи лише Молдову, і 111-те місце у світі. Моніторингове опитування населення 2019 року показує, що в бідній країні живуть переважно бідні люди. Так, середній сукупний місячний дохід на одного члена сім'ї (на момент опитування)

становив лише 4913 грн (177 євро). Вважають свою сім'ю бідною 39,1% опитаних, багатою — лишень 1,9%, решта, більша частина опитаних (59,1%) вважають свою родину «середньої» за рівнем матеріального достатку. Можна зробити висновок, що на цей момент Україна не має економічних передумов для побудови соціальної держави» [20, с. 34].

Лавріненко Н. у своїй статті «Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування» надає інформацію (таблиця 2) щодо джерел існування сім'ї [20, с. 34].

Таблиця 2

Джерела існування сім'ї (2019)^а

Різновиди доходів сім'ї^б	%
Заробітна плата	96,2
Пенсія за віком	16,0
Пенсія з інвалідності	3,8
Продукція, вироблена в особистому підсобному господарстві та дохід від її продажу	20,4
Стипендія	2,4
Державна допомога з безробіття	0,8
Житлові субсидії	9,4
Державна особиста адресна допомога малозабезпеченим	0,8
Державна допомога при народженні дитини та багатодітним сім'ям	2,8
Державна допомога інвалідам, ветеранам війни	0,2
Державна допомога у надзвичайних ситуаціях	0,1
Заощадження, дивіденди, відсотки від накопичень на рахунках у банках	10,8
Доходи від надання в оренду власності	2,9
Аліменти, фінансова допомога з боку родичів, в тому числі тих, хто працює за кордоном	4,0

Аналіз фінансових ресурсів домогосподарств (табл. 2) показує, що держава надає дуже велику кількість видів матеріальної допомоги громадянам, які її потребують. Громадяни України отримують дев'ять видів соціальної допомоги з державного бюджету. Зокрема, дефіцит пенсійного фонду фінансується з державного бюджету. Проблема, однак, полягає в тому, що більшість соціальних виплат

є дуже маленькими. Найпоширенішою соціальною допомогою є житлова субсидія на оплату житлово-комунальних послуг, яку отримують 9,4% сімей. Всі ці соціальні виплати, незважаючи на їх невеликий розмір, є важким тягарем для крихкої економічної системи української держави. Одним з можливих шляхів наповнення державного бюджету, що виділяється на соціальні виплати, є запровадження прогресивного оподаткування. Такий тип оподаткування прийнятий у більшості розвинених країн світу, в тому числі і в Європі.

Прогресивна шкала оподаткування прийнята в більшості розвинених країн світу, в тому числі і в Європі. Прогресивне оподаткування втілює ідею про те, що люди з вищими доходами повинні сплачувати більшу частину свого доходу у вигляді податків, оскільки вони здатні сплачувати податки без фатальних наслідків для бюджету домогосподарства. Прогресивна система оподаткування також є способом зменшення нерівності в суспільстві. Вона може зменшити високий рівень нерівності, накладаючи відносно вищі податки на домогосподарства з вищими доходами, ніж на домогосподарства з нижчими доходами. За результатами модуля «Соціальна нерівність» Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP, 2019). Майже всі респонденти (93,2%) вважають, що розрив між багатими та бідними в Україні занадто великий. Ця думка є дуже послідовною, незалежно від статі, віку чи регіону проживання. На неї також не впливають Цей факт є важким аргументом на користь запровадження прогресивного оподаткування в нашій країні. На сьогоднішній день в Україні є чинною система оподаткування, яка спирається на тип (спосіб) доходу, а не на його розмір.

Отже, одним із пріоритетів європейської інтеграції є приведення соціальної політики України у відповідність до стандартів ЄС. Це передбачає проведення реформ у цій сфері за активного залучення інституцій та програм ЄС, зокрема у сферах страхування, охорони праці, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та політики зайнятості.

Висновки до розділу III

Шлях до європейської інтеграції має велике значення для України. Для того, щоб реалізувати це прагнення, наша країна повинна виконати політичні, економічні, правові, географічні та формальні умови. На жаль, наразі Україна відповідає лише географічним умовам. На нашу думку, невідкладними завданням державної політики в соціальній сфері є гарантування соціальних цінностей, створення функціональної ринкової економіки, здатної конкурувати на міжнародній арені, та забезпечення політичної стабільності. Лише виконавши дані умови можна досягти добробуту населення та членства в ЄС. Наразі серед населення поширена думка, що членство в ЄС гарантує високий рівень життя. Однак членство в ЄС є не причиною позитивних змін, а їхнім наслідком. Необхідно визнати, що це досить тривалий процес, оскільки досягти рівня розвинених країн за короткий час неможливо. Тому доцільно розробити унікальну модель соціального захисту з урахуванням історичних та національних особливостей України, посиляючись при цьому на досвід європейських країн.

У зв'язку із військовою агресією Росії щодо України, наша держава стикається зі значними бюджетними обмеженнями, проте продовжує фінансувати систему соціального забезпечення та підтримувати економічну стійкість. Під час війни уряд зосередився на діджиталізації, щоб покращити доступ українців до соціальної допомоги. Для допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) було спрощено реєстрацію, надано фінансування для допомоги ВПО та, де це можливо, забезпечено житлом.

Існуючі схеми соціального забезпечення були збережені, але охоплення ними було зменшено через міграцію та бюджетні обмеження. Запроваджено систему електронного врядування для координації благодійності та підтримки різних ініціатив. Запроваджено систему електронного врядування. Зменшено допомогу по безробіттю з метою стимулювання пошуку роботи.

Соціальна політика України продовжує балансувати між підтримкою постраждалого від війни населення та фінансовими обмеженнями, з акцентом на існуючі програми соціального захисту та допомогу, що базується на доходах. Зо-

внішня міграція принесла короткострокові вигоди, але також спричинила довгострокові проблеми. Міжнародна підтримка, включаючи фінансову, військову та гуманітарну допомогу, необхідна Україні для подолання наслідків війни, впровадження реформ та підготовки до членства в ЄС.

Для позитивних змін в майбутньому соціальна політика української держави має базуватися на правильно побудованій системі пріоритетів, поступовому вирішенні соціальних проблем, ефективному використанні наявних ресурсів та узгодженні зобов'язань держави з реальними можливостями економіки. Втім, останнє не обов'язково означає збільшення соціальних видатків. Найважливішим завданням в умовах кризи є підвищення ефективності використання ресурсів на соціальні потреби. Соціальна сфера – це не просто сфера кінцевого споживання. Як показує досвід розвинених країн, ефективна соціальна політика є важливою умовою підвищення продуктивності праці та ефективності використання трудових ресурсів і в цілому забезпечення стабільного економічного зростання.

Соціальна політика в Україні фокусується на крайнощах вікової концепції. Соціальні зобов'язання перед людьми похилого віку та пенсійна система були і залишаються в центрі уваги соціально-економічної політики української держави. Останнім часом увага зосередилася на протилежній групі населення – дітях. Тема інвестування в дітей набула значної політичної ваги.

Однак пріоритетні механізми інші. Саме на людей середнього та старшого віку припадає основний тягар соціальних витрат на підтримку дітей та людей похилого віку. Також саме люди середнього та старшого віку перебувають на маргінесі соціально-економічної політики. Більшість факторів, що впливають на становище населення працездатного віку, знаходяться на ринку праці, а ринок праці наразі розвивається виключно під впливом загальної економічної ситуації.

Зрозуміло, що забезпечення загального балансу (демографічного, економічного, соціального та регіонального) є глобальним викликом. Досягнення такого балансу не тільки можливе, але й є чи не єдиним шляхом до майбутнього розвитку. І мова йде не про окремі соціальні програми та проекти. Це передумова сер-

йозних структурних реформ в економіці та інституційних перетворень у соціальній сфері. І в політичних колах, і в експертному середовищі поки що далекі від вироблення єдиної, або хоча б загальної, позиції з цього питання.

Лише за таких умов українське суспільство може сподіватися на стійке економічне зростання, соціальний розвиток та успішну інтеграцію в ЄС.

Реалізація інтеграційних заходів вимагає створення механізму фінансування, спрямованого на приведення України у відповідність до міжнародних стандартів. Фінансування має бути багатоканальним, як через державний бюджет, так і через місцеві бюджети та позабюджетні фонди, які можуть залучати кошти вітчизняних підприємців.

Водночас, для ефективної інтеграції України в ЄС необхідно активізувати внутрішні зусилля, спрямовані на забезпечення стабільного демократичного розвитку суспільства та створення умов для конкурентоспроможної національної економіки і сильної соціальної політики.

ВИСНОВОК

Результатом написання магістерської роботи стало досягнення головної мети, поставленої перед початком роботи – визначення пріоритетів соціальної політики та шляхів їх вирішення як стратегічного напрямку європейської інтеграції України. Сформульовані у вступі завдання дають змогу зробити наступні висновки.

1. Проблематика соціальної політики з кожним роком набуває все більшої популярності і перебуває в центрі наукових дискусій. Соціальні наслідки економічних реформ, погіршення умов життя більшої частини населення, що виявляється у зниженні рівня та якості життя, а також трансформації соціальної сфери, яка активно розвивається у напрямку подолання цих наслідків становить об'єкт дослідження багатьох вчених. Проблемою, яка досить заважає ґрунтовному вивченню перерахованих вище проблем є відсутність єдиних концептуальних рамок та теоретико-методологічних засад. Це сприяє тому, що науковці знаходяться у теоретичному пошуку конструктивних напрямів для подальшої розробки питань соціальної політики. Проте останніми роками у вітчизняній науці і соціально-управлінській практиці зібрано значний емпіричний і теоретичний матеріал, який дозволяє почати процес методологічної рефлексії соціальної політики на системному, якісному рівні.

2. У найзагальнішому вигляді діяльність держави щодо задоволення соціальних потреб громадян визначається соціальною політикою. У більш ширшому тлумаченні соціальна політика - це діяльність держави та інших інститутів громадянського суспільства, задля прогресивного розвитку соціальної сфери, покращення умов, способу та якості життя людей, забезпечення певних їх життєвих потреб, надання громадянам необхідних соціальних послуг, захисту та підтримки. Роль держави полягає у забезпеченні та досягненні відповідного результату

за допомогою найрізноманітніших механізмів. Для вирішення соціальних проблем держава використовує профспілки, громадські організації, політичні партії, компанії, гуманітарні організації, фонди, асоціації та інші неурядові організації.

У науковій літературі соціальна держава визначається як правова демократія, яка здійснює сильну соціальну політику і розвиває внутрішню соціальну ринкову економіку з метою забезпечення стабільного і високого рівня життя та зайнятості, реального здійснення прав і свобод громадян, своєчасних і доступних для всіх громадян інститутів, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальне забезпечення, послуги та підтримку для бідних і незахищених верств населення.

Соціальною може вважатися лише та держава, яка спирається на підтримку та довіру суспільства при реалізації економічної та соціальної політики. Ознакою соціальної відповідальності держави, за якою пильно стежить громадянське суспільство в європейських країнах, є забезпечення соціальної безпеки, тобто створення стабільності, доброї «соціальної екології» та сприятливого соціального середовища.

3. Еволюція соціальної політики ЄС це не лише певні етапи її розвитку, а і утворення правової бази, яка в силах забезпечувати реалізацію цієї політики в життя. В ЄС існує складний механізм реалізації соціальної політики, який складався і вдосконалювався впродовж півстоліття. За цей час у структурі інститутів ЄС відбулися різні зміни, але найпомітнішими стали трансформації структур, пов'язаних із соціальним виміром, адже соціальна політика оформлялася в самостійний напрям, а рамки її компетенції постійно розширювалися. Нові завдання, що стоять перед соціальною політикою у зв'язку з розвитком інтеграції у соціальній сфері та глобалізацією, зажадали вдосконалення механізму виконавчої влади, підвищення компетентності та створення нових структур, здатних конструктивно реагувати на виклики часу.

Соціальна політика ЄС реалізується через широкий спектр інституцій і діє в межах повноважень, наданих установчими договорами: Лісабонським

договором про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договором про заснування Європейського співтовариства.

4. У Німеччині, Франції, Італії та інших високорозвинених країнах Західної Європи є досить хороша система соціального захисту. Високий рівень даної системи багато чим завдячує багаторічній боротьбі профспілок, громадських організацій та рухів, а також після війни не було допущено великого розриву між доходами найбагатших і найбідніших громадян завдяки діалогу влади і суспільства в цих країнах. Наявність розвинених систем соціального захисту є фундаментальною складовою та відмінною рисою європейської моделі ринкової економіки. Відповідні інститути відіграють важливу роль у пом'якшенні соціальної напруги, що виникає внаслідок демографічних та економічних змін. Незважаючи навіть на відмінності в моделях соціальної політики, країни ЄС є переважно соціально орієнтованими державами. Різниця полягає в рівні цієї «соціальності». Функціонування суспільного добробуту будується за безпосередньої участі держави, відповідно до уявлень суспільства про справедливість. Визначення його форми залежить від поєднання ринку та держави в економіці, тобто від обраної суспільством концепції соціально-економічного розвитку (неоліберальної чи егалітарної). Ідея своєрідного контракту, який держава наразі укладає з суспільством, виражається у вигляді певних зобов'язань держави перед суспільством, яке уклало такий контракт. Так, в обмін на податок на користь держави, який суспільство сплачує постійно і регулярно, держава гарантує суспільству фінансування, виробництво і розподіл певних суспільно значущих благ. У зв'язку з цим виникає проблема ідентифікації соціального забезпечення з точки зору його економічного змісту.

5. Правове регулювання надання соціальних послуг на даному етапі розвитку країни спрямоване на створення адресної, якісної та комплексної підтримки вразливих категорій населення. Окремої уваги заслуговує реформа децентралізації послуг, тобто організаційних структур надання соціальних послуг населенню об'єднаних територіальних громад. Однак виклики сьогодення, а саме ситуація воєнного стану в Україні через агресію РФ,

спрямовують увагу держави на швидке реагування, гнучке прийняття рішень та швидкий перегляд державного регуляторного законодавства у сфері організації та надання соціальних послуг. Подальший розвиток системи соціальних послуг в умовах війни має бути спрямований на виявлення соціальних потреб вразливих верств населення, розробку та вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, механізмів організаційного та фінансового забезпечення таких послуг, а також моніторингу та оцінки якості соціальних послуг.

6. Головною метою нової соціальної політики країни є відновлення та примноження людського капіталу шляхом створення сприятливого середовища в країні. Стратегічними напрямками нової соціальної політики є відновлення довіри населення до політики держави, спрямованої на покращення життя людей; трансформація соціальної сфери в нову модель, що базується на розумінні людського капіталу як фактору соціально-економічного розвитку; сприяння ефективній зайнятості та створенню нових робочих місць; винагорода, оподаткування та соціальне страхування; комплексна трансформація підходів до комплексна трансформація підходів; забезпечення реальної ефективності соціальних видатків; мобілізація зусиль суспільства, бізнесу та влади на підвищення якості життя.

Загалом, нові концепції соціальної політики не повинні обмежуватися заохоченням безкоштовної допомоги або пасивного очікування допомоги. Нові концепції соціальної політики повинні відроджувати та заохочувати почуття відповідальності за власну долю, створювати та відновлювати мотивацію до такої роботи. Створити відносно рівні стартові можливості для всіх членів суспільства. Для цього суспільство має створити економічні, організаційні, правові, фінансові та інші умови для самопізнання, розуміння людиною своєї ролі та позиції у захисті своїх прав і невід'ємних життєвих інтересів, шляхів самореалізації та самоствердження, взаємодії з іншими суб'єктами соціального захисту.

7. Шлях до європейської інтеграції має велике значення для України. Для того, щоб реалізувати це прагнення, наша країна повинна виконати політичні, економічні, правові, географічні та формальні умови. На жаль, наразі Україна відповідає лише географічним умовам. На нашу думку, невідкладними завданням державної політики в соціальній сфері є гарантування соціальних цінностей, створення функціональної ринкової економіки, здатної конкурувати на міжнародній арені, та забезпечення політичної стабільності. Лише виконавши дані умови можна досягти добробуту населення та членства в ЄС. Наразі серед населення поширена думка, що членство в ЄС гарантує високий рівень життя. Однак членство в ЄС є не причиною позитивних змін, а їхнім наслідком. Необхідно визнати, що це досить тривалий процес, оскільки досягти рівня розвинених країн за короткий час неможливо. Тому доцільно розробити унікальну модель соціального захисту з урахуванням історичних та національних особливостей України, посиляючись при цьому на досвід європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аби наблизити вступ до ЄС, Україна має зосередитись на економічних реформах – експерти. URL: <http://surl.li/pbspo>.
2. Більцан А.О. Моделі соціального захисту населення у світі. URL: http://http://www.econom.stateanregions.zp.ua/journal_2013/4.pdf.
3. Бондаренко С.М. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. Київ, 2021. URL: <http://surl.li/pbsql>.
4. Вакуленко О. В., Голубенко Т. О., Івженко І. Б. Сучасні здобутки та виклики розвитку соціальних послуг в Україні. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6323/13359-1?inline=1>.
5. Вереша Н. М., Ріппа М. Б. Зарубіжний досвід соціального страхування населення та можливості його застосування в Україні. Зб. ст. здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Університету ДФС України. ч. 2, 2019. С. 23–27.
6. Вовк В.А. Формування соціальної політики підприємства: автореф. дис. канд.. екон. наук : спеціальність 08.09.01 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Харків, 2005. 24 с.
7. Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/Golovaschenko.pdf>.
8. Грузєва В. Ю. Соціальне становище України та шляхи вдосконалення системи управління соціальною сферою. Буковинська державна фінансова академія, м. Чернівці URL: <http://surl.li/pbsti>.
9. Дерєга В.В. Політологічний аналіз формування та розвитку системи соціального захисту : автореф. дис. канд.. політ. наук: спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Миколаїв, 2007. 17 с.

- 10.Доронін О. Д. Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2004. 16 с.
- 11.Європейська інтеграція України. Політико-правові проблеми / за ред. В.П. Горбатенка /. К.: *Юридична думка*, 2005. 332 с.
- 12.Жиглей І. В. Моделі соціальних держав і соціальний захист: екз-курс в минуле та майбутнє. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*, 2008. С. 71–79.
- 13.Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» від 14.04.2022 р. № 2193-IX.
- 14.Івасечко О. Динаміка становлення соціальної політики ЄС: основні етапи. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, випуск 26, 2014. С. 109.
- 15.Коваль О.П., Власенко Р.В. Нова соціальна політика як шлях до відновлення людського капіталу. *Український соціум*, 2023 № 3 (86). С. 129.
- 16.Колот А. Міфи соціальної політики, або з чого слід почати формування нової моделі. *Дзеркало тижня*, 2010. 23 січня. № 2 (782).
- 17.Колот А.М., Герасименко О.О. Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку, 2017. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84323529.pdf>.
- 18.Крюков О.І. Соціальна забезпеченість населення як чинник побудови соціальної держави: Україна та європейський досвід. *Державне будівництво*, 2009. № 2. С. 5–9.
- 19.Куценко В. І. Соціальна сфера і контури майбутнього (питання теорії і практики). Монографія. За наук. Ред. Чл.-кор. НАН України М. Данилишина). РВПС України НАН України. Ніжин, ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. 818 с.
- 20.Лаврієнко Н. Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2022, 1. С. 29-44.

21. Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 265 с.
22. Лисюк О. Євроатлантичні та європейські перспективи України, або «довга дорога у дюнах». URL: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/16218.htm>.
23. Матяж С.В. Європейські стандарти в соціальній сфері: досвід для України. *Наукові праці. Соціологія*, 2013. Вип. 199. Том 211. С. 123–126.
24. Мних М.В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*, 2015. № 3 (54). С. 114–124.
25. Моторнюк У.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*, 2016. № 12. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf.
26. Небрат В.В. Теоретичні джерела соціальної держави. *Український соціум*, 2023. № 3 (86). С. 87–109.
27. Окладна М. Г., Якименко Х. С. Соціальна політика Європейського Союзу: уроки для України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*. зб. наук. ст. за матеріалами І Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Х., 2015. Ч. 1. С. 193–199.
28. Парсонс, Т. Система современных обществ. пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. М.: *Аспект Пресс*, 1998. 270 с.
29. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Розвиток соціальної сфери України в умовах євроінтеграційних процесів. *Фінансовий простір*, 2015. № 2. С. 344–349.
30. Погорелова С. Закономірності еволюції систем соціального захисту. *Вісн. Пенсійного фонду України*, 2008. № 6. С. 13–17.
31. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. К., 2002. 198 с.
32. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2008. С. 161.

- 33.Семенов В.М., Рагуліна Ю.М. Імплементация в Україні Європейського досвіду державного управління соціальною сферою. *Правові горизонти*. тези Міжнародної наукової конференції. Суми: Сумський державний університет, 2017. С. 7–13.
- 34.Сильвестров С.Н. От общего рынка к социальной Европе. URL: <http://surl.li/pbtaw>.
- 35.Ситуація з біженцями в Україні URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
- 36.Сіленко А. Деякі тенденції розвитку соціальної держави. *Право України*, 2005. № 8. С.56-57.
- 37.Сіленко А.О. Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні: автореф. дис... докт. політ. наук : спец.23.00.02 – політичні інститути та процеси. К.: *Ин-т держави та права ім.. В.М. Корецького*, 2000. 38 с.
- 38.Скулиш Ю. І. Соціальна сфера: проблеми та перспективи бюджетного забезпечення в Україні: автореф. дис. канд.. екон. наук: спец. 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. К., 2009. 23 с.
- 39.Україна. Звіт про ситуацію. URL: <http://surl.li/pbted>.
- 40.Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text.
- 41.Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*, 2023, № 1 (51). С. 87.
- 42.Четверікова Л. О. Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз: автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2006. 21 с.
- 43.Чорнодід І.С. Порівняння моделей соціальноорієнтованих економік. *Технологический аудит и резервы производства*. № 2/2(16), 2014. С. 36.

44. Ярова Л.В. Соціальна політика європейського союзу: етапи розвитку і правова база. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. Вип.21. С. 257-267.
45. Ярова Л.В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 320 с.
46. Ярова Л.В. Прохоренко Є.Я. Система соціального діалогу як критерій демократії в сучасній державі Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» Одеса, 2023. С. 215-217.
47. Яровая Л.В. Человеческий капитал как критерий эффективности современной социальной политики. *Society, Politics, Administration in Central Europe*, 2017. № 2. С. 68–72.
48. Яценко Л.Д. Молодіжний сегмент ринку праці України в період повномасштабної війни, 2023. URL: <http://surl.li/pbtgp>.
49. André Sapir Globalization and the Reform of European Social Models, *Journal of Common Market Studies*, Wiley Blackwell, vol. 44(2), 2006. P. 369–390.
50. As of November 2022, the total amount of losses, caused to the infrastructure of Ukraine, increased to almost \$136 billion. URL: <https://kse.ua/about-the-school/news/as-of-november-2022-the-total-amount-of-losses-caused-to-the-infrastructure-of-ukraine-increased-to-almost-136-billion/>.
51. Bonoli G. Classifying Warfare States: a Two dimension Approach. *Journal of Social Policy*, 1997. Vol. 26. Issue 3. July. pp. 351–372.
52. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Cambridge, 1990. 257 p.
53. Farman C., Perrins C. The New British System of Social Security. *Social Security Bulletin*, 1947. February, pp. 9–19.
54. Humanitarian situation overview URL: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>.

- 55.Jenson, J. (2012). Redesigning Citizenship Regimes after Neoliberalism: Moving towards Social Investment. Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges. Bristol. *Policy Press*. pp. 61–87.
- 56.Pensions in Europe: Expenditure and Beneficiaries /Eurostat/ Theme 3 – 8/2004. Luxemburg, 2004. P.2.
- 57.Scharpf F.W. The European Social Model: Coping with the Challenges of Diversity, *Journal of Common Market Studies* 40:4, 2004. P. 645–670.
- 58.The Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. August 2022 / A. Himmel-farb (Ed.). *The World Bank*, 2022. 242 p.